NACIONALNO PITANJE U ISTRI 1848-9

Matko Rojnić

U XIX. st., uporedo s jačanjem građanstva i razvojem kapitalističkih odnosa, dolazi i u Istri do društvenih i političkih promjena. Neposredno nakon što je u Austriji izbila 1848. revolucija, pojavljuje se na pozornici zbivanja u Istri građanstvo, koje je gotovo mahom talijansko. Njegovi intelektualni predstavnici teže za tim, da se prikažu zastupnicima interesa cjelokupnoga stanovništva pokrajine. Talijansko građanstvo u svom pretežnom dijelu nastupa kao snaga s određenim nacionalnim obilježjem, ideološki je vezano uz talijanski nacionalni pokret na Apeninskom poluotoku; ono vojuje za talijanstvo Istre i nosi se krajnjom mišlju, da bi Istra trebala ući u sklop buduće jedinstvene talijanske države. Talijani znaju, da su u Istri manjina, i zato njihovi predstavnici smišljaju osnove i upinju se, da talijanski utjecaj prošire na hrvatske i slovenske seljačke mase. No doskora se s hrvatske i slovenske strane ispoljuje otpor protiv težnje za talijanskom prevlašću, i odnosi se između Talijana s jedne i Hrvata i Slovenaca s druge strane ispunjavaju trvenjima, a zatim sve otvorenijim sukobima, koji su se najposlije u posljednjim decenijima XIX. st. i u XX. st. do prvoga svjetskog rata rasplamsali u žestoku nacionalnu borbu.[1]

[1] Za upoznavanje prošlosti Istre u razdoblju nacionalnih borba mogu poslužiti ova djela: Angelo Vivante, *Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani,* Firenca 1912; Bernardo Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia,* Trst 1924; prikaz Vjekoslava Spinčića u knjizi *Povijest Istre,* napisao prof. dr. Dane Gruber, i *Narodni preporod u Istri,* napisao prof. Vjekoslav Spinčić, Zagreb 1924 (»Braća Hrvatskog zmaja«, sv. 36); Alfred Manussi Montesole, *Die Adrialänder. A. Küstenland. (Das Nationalitätenrecht des alten Österreich.* Hrsg. von Karl Gottfried Hugelmann. Wien-Leipzig 1934.)

Djelo Vivantea predstavlja najozbiljniji napor, da se shvate i objasne složeni odnosi i nacionalne borbe u bivšem Austrijskom primorju. Vivante tumači pojavu talijanskog iredentizma na temelju analize povijesnog razvoja i nacionalnih i ekonomskih odnosa u Primorju. On zahvaća Istru tek onoliko, koliko mu je potrebno za predmet, koji obrađuje, ali donosi mnogo podataka o Istri, a općenito se odlikuje oštroumnošću zapažanja i zaključaka. Benussi prikazuje nacionalne borbe u Istri s talijanskoga nacionalnog gledišta, odveć zainteresirano, što u mnogom oslabljuje vrijednost njegova, inače solidnog, djela. Spinčićevo izlaganje pruža uvid, iako nedovoljno solidan, u nacionalni razvitak Hrvata i Slovenaca u Istri u XIX. i XX. stoljeću. To je djelo političara, koji je sam vrlo mnogo učestvovao u političkim borbama kao jedan od najistaknutijih vođa istarskih Hrvata. Smeta, što su podaci na mnogo mjesta nepouzdani. Manussi Montesole prikazuje, kako su u bivšem Austrijskom primorju primjenjivana načela i propisi o ravnopravnosti narodnosti. Pregled je pisan na osnovi službenih izdanja, zakona, propisa i statistika, bez težnje za dubljom analizom; rad vrlo koristan.

I. Nacionalno pitanje u Istri u svijetlu historiografije

U jeku borbe iskrsavala su pitanja, svojstvena nacionalističkoj psihologiji: tko snosi krivicu za napete odnose u zemlji, kada je borba ponikla, tko ju je izazvao, tko je pružao podršku onoj drugoj zaraćenoj strani i u ime čega je ona dobivala pomoć. Nacionalističko tumačenje postanka i razvitka narodne borbe u Istri bilo je više sposobno da zamuti pojmove nego da ih razbistri, napose zato, što se ono izražavalo u naročitoj atmosferi osjetljivosti, sumnje i straha.

Odnosi, kakvi su se u Istri počeli razvijati između Talijana s jedne i Hrvata i Slovenaca s druge strane još potkraj prve polovice XIX st. i pretvarali se postepeno u težak sukob, treba tek da se naučno ispitaju. No ne će biti lak posao razmrsiti sav splet suprotnih interesa dviju nacionalno i društveno odijeljenih skupina. Ono što je do sada napisano — a većinom su pisali Talijani — nosi sva obilježja građanskog promatranja povijesnih događaja, s izuzetkom djela Angela Vivantea o talijanskom iredentizmu na području nekadanjega Austrijskog primorja. Ima i dosta objelodanjene građe, no sigurno ima još više nepoznate građe po arhivima. Koliko je moguće, trebalo bi te dokumente objelodaniti. Dok se to ne uradi, jedva će se moći dati cjelovita slika novije prošlosti Istre. No smatramo, da se usprkos tome mogu naznačiti obrisi nacionalnih odnosa i navesti neki od onih faktora, koji su izazvali nacionalna trvenja i pokrenuli nacionalnu borbu. Zadatak ostaje uza sve to prilično složen, štaviše i onda, ako se prikaz ograniči samo na to, da osvijetli postanak nesuglasica i pokuša uočiti one idejne elemente, koji su ugrađeni u nacionalističku ideologiju jedne i druge strane.

Na hrvatskoj strani bilo je manje ili više jednodušno mišljenje, da su istarski seljaci, hrvatski i slovenski, pregnuli za tim da se oslobode okova talijanske gospode, da su se borili za svoje pravo, za ljudsko dostojanstvo. Uspjeh imao se postići preporodom naroda, kako se govorilo, buđenjem svijesti i međusobnim povezivanjem; tako je »narodni posao« dobivao izgled moralne dužnosti. Ovo tumačenje pojave hrvatskog nacionalizma u Istri ogleda se u prikazu Vjekoslava Spinčića »Razvitak narodnoga preporoda u Istri.« On kaže: »Narod bio je zamro, usnuo tvrdi sanak, ali umro nije. Događaji za Francuske revolucije i za Napoleona, ilirizam i godina 1848. probudila je i naš narod Istre. Čitavi predjeli Istre tražili su sjedinjenje s Hrvatskom, među njima i Lovran. U središtu Istre, u Pazinu, pjevalo se je hrvatske domoljubne pjesme, pjevala se je naročito velebna budilica pjesma »Još Hrvatska ni propala«. Nesnosni absolutizam između 1849. i 1860. bio je opet pritisnuo narode, pa i naš u Istri, ali se je već i za njegova trajanja, pak iza njega sve jače počelo raditi na tom, da se narod osvijesti, izobrazi, postavi, koliko je više moguće, na svoje noge.« Spinčić govori o

tome, kojim se načinom »probuđivao i osviješćivao narod«; spominje političke skupštine, čitaonice, zadruge, knjige i novine.[2]

Spinčić označuje vremenski prilično točno pojavu hrvatskog nacionalizma u Istri; točno je i to, da se poslije 1860. »sve jače počelo raditi na tom, da se narod osvijesti«. No Spinčić ne zasniva svoje izlaganje na objašnjavanju tadanjih društvenih odnosa u Istri, i zatim u Austriji uopće, a sama vremenska povezanost i navođenje političkih skupština, čitaonica, zadruga, knjiga i novina nije još, razumije se, tumačenje zbivanja u njegovoj unutrašnjoj povezanosti.

Prema talijanskom građanskom shvaćanju talijanski nacionalizam u Istri nastao je kao prirodna pojava u vezi s težnjom Talijana na Apeninskom poluotoku, da stvore jedinstvenu državu; bio je posljedica duhovne zajednice svih Talijana, nošen zajedničkim idealima, a njegova pojava u Istri imala je opravdanje u prošlosti zemlje i nadmoćnoj kulturi gradskog stanovništva. Naprotiv, prema istom tumačenju, narodni pokret Hrvata i Slovenaca treba svesti na utjecaje izvana, prije svega na izravno političko djelovanje austrijskih vlasti i uznemirivanje mirnoga seljačkog elementa idejama unesenim iz Hrvatske i Slovenije. Značilo bi ići daleko, kad bi se navodila mišljenja talijanskih pisaca o postanku i razvitku hrvatskog i slovenskog nacionalizma u Istri; sve se uglavnom svodi na ono, što je napisao Bernardo Benussi, jedan od najpoznatijih talijanskih historičara Istre. Benussi kaže, da se austrijski režim 1848. služio u Istri Slavenima protiv Talijana, onako kao što je u Monarhiji izazvao slavenski pokret, da bi suzbio njemački ustanak u Beču i mađarski u Pešti.[3] Benussi dalje kaže, da su Slaveni, raspršeni po zemlji ili okupljeni oko većeg središta s talijanskim stanovništvom, morali zbog životne potrebe i razvitka usvojiti talijansku kulturu i civilizaciju, koja je za njih i onako bila neophodna.[4] On tvrdi, da su Talijani s naklonošću primili pojavu slavenskog pokreta u Istri.[5] Među ostalim navodi, da je nacrt za osnutak pravnog fakulteta u Trstu 1848. predviđao katedru za postupak na slovenskom jeziku, i da su bile predviđene slovenske pučke škole na području Trsta; navodi čak i to, da se u Trstu moglo osnovati »Slavjansko društvo.« U pogledu same Istre ističe, da se 1848. u programu talijanske gimnazije u Kopru nalazila katedra za slavenski jezik i književnost, a 13. XII. 1848. da je jedan od predstavnika

[2] Gruber—Spinčić, o. c., str. 261.

[3] »Il governo austriaco... aveva provocato nel 1848 *il movimento slavo* per combattere col suo mezzo l'insurrezione tedesca a Vienna e l'ungherese a Buda-Pest, come pure per servirsi degli Slavi a danno degli Italiani dell'Istria ove questi si fossero sollevati a favore della Republica di S. Marco«. (O. c. str. 520).

[4] »Gli Slavi dispersi per la campagna, o aggruppati attorno a centri maggiori di popolazione italiana, dovettero per necessità di vita e di sviluppo appropriarsi quel tanto di coltura e di civiltà italiana ch'era indisponsabile alla loro vita sociale ed economica.« (Str. 521—522.)

[5] »E quando nella nostra provincia ebbe principio il movimento slavo, esso fu accolto con favore da tutti gli Italiani;...« (Str. 522)

talijanske liberalne stranke pisao, da će Talijani pružiti prijateljsku ruku Slavenima kao braći, koju je zadesila jednaka nesreća.[6] Međutim, veli Benussi, austrijski je režim poduzeo mjere da oboruža Slavene protiv Talijana u bivšem mletačkom dijelu Istre. Na poticaj austrijskog zapovjednika u Primorju grofa Gyulaya službeni »Osservatore Triestino« pisao je 6. VI. da će biti moguće pokrenuti Slavene u Istri protiv Talijana, ako se ovi pobune; a proglas austrijskih vlasti iz mjeseca srpnja na hrvatskom i slovenskom jeziku tvrdi, da je čitavo Primorje bilo nekada slavensko i da ga je Venecija djelomično potalijančila.[7] Prema tome — nastavlja Benussi — nije buđenje talijanstva pomoglo da se slavenstvo trgne iz dubokog sna, nego se to desilo na poticaj austrijskog režima, koji nije htio sloge između dviju narodnosti, već je namjeravao poslužiti se slavenstvom, da prignječi talijanski elemenat i da ga u upravi javnih poslova nadomjesti Slavenima.[8]

Kasnije, nakon što se rasplamsala borba s talijanskim elementom, Slaveni, osjetivši da ih Austrija pomaže, počeli su smjelije djelovati i uspjeli su pokrenuti dobar dio stanovnika seoskih predjela zemlje. A nisu, kaže Benussi, uzmanjkala ni novčana sredstva, koja su velikodušno pritjecala iz Zagreba i drugih slavenskih zemalja, a neizravno i od same vlade.[9] Slavenski pokret u Istri nije bio, prema Benussijevu mišljenju, uopće nošen viso-

[6] Ibidem.

[7] »Per contraposto l' i. r. governo,... già nell' aprile 1848 aveva incaricati il maresciallo Nugent ed il colonnello Lazarich..., di armare la popolazione slava dell'Istria exaustriaca contro gl'Italiani dell'Istria ex veneta: ed il conte Gyulaj, il comandante militare nelle nostre province, faceva scrivere nell' »Osservatore Triestino« del 6 giugno: »A chi sapesse valersene non mancherebbero i mezzi onde *scuotere le masse slave istriane perchè inveissero contro gl'italiani dell'Istria...*« (Str. 522—524.)

»Sull finire del luglio dello stesso anno 1848 il suddetto conte Gyulaj faceva publicare in lingua croate e slovena un proclama nel quale ricordava ai Croati ed agli Sloveni ,che il Litorale prima che i Veneziani se ne impossessassero, era *tutto slavo,* e che Venezia lo aveva in parte italianizzato'«. (Str. 524.)

[8] »Sino qui adunque non è il risveglio dell' italianità quello che contribuisce a scuotere le slavismo dal suo sonno profondo, ma l'impulso datovi dall' i. r. governo, il quale non voleva punto l'accordo fra le due nazionalità, ma intendeva servirsi dello slavismo per schiacciare l'elemento italiano e sostituirgli gli Slavi nell'amministrazione della cosa publica«. (Ibidem)

Benussi ovdje polemizira s Vivanteom, čije mišljenje navodimo malo dalje.

Carlo De Franceschi navodi u svojim uspomenama *(Memorie autobiografiche. Con prefazione, note ed appendici.* A cura del figlio Camillo. Trst 1926., str. 193.), da je biskup Juraj Dobrila začetnik nacionalne borbe u Istri u drugoj polovici XIX. stoljeća (la lotta nazionale, iniziata dal vescovo Dobrila) i da je Dobrila prihvatio hrvatsku nacionalnu misao u Karlovcu, gdje je bio na školovanju. (Là il Dobrila rimasto parecchi anni, sino a che compì cioè il corso ginnasiale, s'ispirò all'idea della nazionalità croata, della quale divenne poi il più ardente propugnatore ed apostolo nell' Istria.) Istina je, da je do prave nacionalne borbe došlo u Istri tek u drugoj polovici XIX. stoljeća, no, kako se vidi i iz naše rasprave, hrvatski nacionalizam javlja se u Istri, u svojem čednom početku, već 1848.

[9] »Alla lor volta quando rinfocolata la lotta contro l'elemento italiano gli Slavi della nostra regione si videro in tutte le loro aspirazioni spalleggiati dall' i. r. governo... riescirono a sommovere buona parte della campagna... Nè mancarono loro i mezzi finanziarî che fluirono generosamente da Zagrabia e da altri paesi slavi, ed indirettamente dal governo stesso«. (Str. 525.)

kim nacionalnim idealom, i vođe Slavena, pokrećući mase, nisu se pozivali na njihovu slavensku svijest nego su se oslanjali na ekonomske i vjerske razloge (pri čem Benussi misli na udio svećenstva u hrvatskom i slovenskom narodnom pokretu u Istri).[10]

Premda je ovo objašnjenje postanka slavenskoga narodnog pokreta u Istri naivno, Benussi je dobro znao, što želi postići svojim domišljanjem. Htio je dokazati, da su Slaveni bili nesposobni da se kulturno pridignu, odnosno da su uzdižući se kulturno imali postati Talijani, a to bi se po njegovu mišljenju bilo dogodilo, da nije bilo austrijskog poticanja i novaca s mnogih strana. Drugim riječima, Slaveni, raspršeni po zemlji i malo svijesni svoje zajednice, nisu sami po sebi mogli značiti ništa i po pravu ne bi ni trebalo da politički nešto znače. Odatle se može izvesti samo taj zaključak, da je u nacionalnoj borbi moralno pravo bilo na strani Talijana i da je njihova vlast u Istri bila opravdana.

Socijalist Angelo Vivante jedini je dublje analizirao postanak i razvoj nacionalne borbe u Istri. Uvjeren je, da je nacionalni pokret Hrvata i Slovenaca u Austrijskom primorju »historijska pojava odveć široka i složena, da bi se mogao svesti na vladino oruđe ili na napor pojedinaca i skupine«.[11] Prema njemu je slavenstvo u Istri spavalo, kad je talijanstvo samo drijemalo, i upravo je buđenje Talijana pridonijelo, da se slavenstvo trgne iz svoga sna.[12] Vivante misli, da ni onaj, koji nije sklon tome da dâ »pretjeranu važnost« ekonomskom faktoru, ne će moći osporiti, da je pojava slavenskog buđenja, barem »u svojem osnovnom mehanizmu«, posljedica kapitalističkog razvoja.[13] Ističe, da bi djelo prvih slavenskih propagandista na selu bilo mnogo teže, da mu nisu išli u prilog ekonomski odnosi, kakvi su tada postojali među Talijanima i Slavenima, pa kaže: »Slavensko buđenje u Istri izravno je povezano s krizom maloga seoskog posjeda, koja je nezadrživo nastupila, napose u prvoj polovici prošlog stoljeća.«[14]

[10] »Che questo movimento slavo non derivasse da un'alta idealità nazionale sentita della massa popolare indigena, ma ricevesse l'impulso da moventi esteriori, lo mostra ad evidenza il fatto che i nuovi tribuni della grande Slavia per commuovere le masse rurali slave contro gl'Italiani, nei loro »tabor« non si servivano punto di argomenti d'indole nazionale, nè facevano appello alla loro coscienza slava, ma questi loro argomenti erano tutti di contenuto economico e religioso...« (Str. 525.)

[11] »...gli slavi non sono affatto i sopraggiunti di ieri e il loro movimento nazionale è fenomeno storico troppo ampio e complesso per potersi ricondurre a espediente di governo o a sforzo di individui o di gruppi«. (O. c., str. 103.)

[12] »In sostanza, lo slavismo dorme finchè l'italianità sonnecchia, ed è proprio il risveglio di questa che contribuisce a scuotere quello, dal sonno suo più profondo«. (Str. 105—106)

[13] »Anche chi non è portato a dare soverchio rilievo al fattore economico, non potrà, credo, contestare che il fenomeno dei risvegli slavi sia, almen nel suo meccanismo fondamentale, un portato dell'evoluzione capitalistica«. (Str. 118.)

[14] »Nelle campagne invece, l'opera dei primi propagandisti dell'idea nazionale slava sarebbe stata assai più ardua, di fronte a plebi rurali ibride e disperse, se la natura dei rapporti economici fra le due stirpi non l'avesse singolarmente favorita. Il risveglio slavo in Istria sta in connessione diretta con la crisi della piccola proprietà rurale, incalzante senza freni, specie nella prima metà del secolo scorso«. (Str. 125.)

Uistinu je nacionalni pokret Hrvata i Slovenaca u Istri složena pojava, kao i nacionalni pokret njihovih zemljaka Talijana, i da bi se oba pokreta mogla razumjeti ne samo u cijelosti nego i u svojim počecima, po oprekama koje su izbile već 1848. i 1849., potrebno je znati, na kojem se teritoriju obje strane sukobljuju, kakvi su tada bili etnički odnosi i društveno stanje Talijana, Hrvata i Slovenaca u Istri.

II. Etnički i društveni odnosi u Istri uoči 1848.

Kroz dugi niz stoljeća Istra je bila podijeljena između Venecije i Austrije. Gradovi na zapadnoj obali poluotoka, s pojasom zemlje u zaleđu, i južni dio poluotoka pripadali su Veneciji, a Habsburgovci su u svojoj vlasti zadržali sredinu Istre protežući svoj posjed na istok do obale Kvarnera. Tek nakon propasti Venecije i izmjenične vlasti Austrijanaca i Francuza u vrijeme napoleonskih ratova istarski poluotok dospijeva u cjelini pod Austriju. Istra se tada politički i upravno razgraničava prema drugim pokrajinama. Godine 1814. osnovana je oblast Primorje, službeno nazivana i Austrijsko-ilirsko primorje, kao posebna politička jedinica na čelu s namjesnikom u Trstu. Nova primorska oblast podijeljena je na okruge sa sjedištima u Gorici, Trstu i Rijeci. Zapadni i južni krajevi Istre potpali su izravno pod Trst, dok su srednja i istočna Istra priključene Rijeci. No riječki okrug proširio se i na kvarnerske otoke Krk, Cres i Lošinj, koji su 1815. bili odvojeni od Dalmacije. Naskoro je došlo do novih promjena. Rijeka je 1822. vraćena s kotarom Hrvatskoj, a sjedište za istarske kotareve, koji su dotada bili pod Rijekom, preneseno je u Pazin. Zatim, 1825., kotarevi, koji su bili neposredno pod Trstom, ujedinjeni su s ostalim kotarevima Istre u jedan, istarski okrug, sa sjedištem u Pazinu, no namjesništvo u Trstu ostalo je i nadalje neposredna viša vlast.

Očito je, da je austrijska vlast u sjevernom dijelu Jadrana pokazala stanovitu kolebljivost, ali i jasnu namjeru, da svoj davni posjed obale oko Trsta, u sredini poluotoka i na obali Kvarnera poveže u čvrstu političko-administrativnu cjelinu s onim područjem, koje je u Istri baštinila od Venecije.

Istra i uopće Primorje predstavljalo je samo jedan, srednji krak austrijskog prodora na jug. Preko kvarnerskih otoka Austrija je stvorila most prema Dalmaciji, koju je zadržala pod svojom neposrednom vlašću. Na dugoj obali istočnog Jadrana, izuzevši Hrvatsko Primorje, stvorila je izolacioni pojas, potpuniji nego što ga je nekad bila izgradila Venecija. U tom pojasu Primorje je bilo najbliži izlaz na more za Srednju Evropu i odatle je ono imalo posebno značenje u politici austrijskog nadiranja prema

jugu. Najvažnija točka za Austriju bio je Trst, ali i Istra je bila važna kao dio cjelovitog posjeda u Primorju i uopće na Jadranu.

Odsad su se politički i društveni odnosi u Istri imali razvijati kao i u drugim zemljama i pokrajinama Monarhije. Stari feudalni poredak, pokoleban za vrijeme kratkotrajne francuske vladavine, ponovo je uspostavljen.

Hrvati i Slovenci bili su kao etnička snaga daleko premoćni Talijanima. Na većem dijelu istarskog poluotoka i po kvarnerskim otocima naselili su se Hrvati još od ranih stoljeća srednjeg vijeka kao najzapadniji izdanak svojega narodnog zaleđa. Sjeverozapadni dio Istre i njezin uski pojas na sjeveru zapremili su Slovenci. Na zapadnoj obali nalazili su se Talijani, ponajviše okupljeni u gradovima, od kojih su po broju pučanstva bili najznatniji Kopar, Piran, Poreč, Rovinj i podalje od obale Vodnjan. Talijani su nastavali i neke druge krajeve Istre; živjeli su kao osamljene, zgusnutije skupine na istočnoj obali u Labinu i na kvarnerskim otocima u Krku, Cresu, Osoru i Malom Lošinju, a u unutrašnjosti poluotoka sačinjavali su većinom samo neznatne rasijane skupine.[15]

Prema statistici od 1846. u Istri je bilo 134.455 Hrvata, 31.995 Slovenaca, 60.040 Talijana i 1555 Rumunja.[16] Prema tome, Hrvati i Slovenci predstavljali su golemu većinu pučanstva. No snaga broja ne znači uvijek društvenu snagu. Ne samo da veći ili manji broj pučanstva jedne ili druge narodnosti nije mogao utjecati na odnose u zemlji prije 1848., prije ukidanja feudalnih odnosa, nego ni kasnije, kada izbija borba među narodnostima, sam demografski faktor ne znači mnogo ondje, gdje ga ne pomaže ekonomska snaga i gdje narod sviješću o svojim interesima ne osvjetljava sebi put u budućnost. Ako se s toga gledišta promatraju društveni odnosi u Istri, onda slika ispada sasvim drukčija nego što pokazuju brojke iz popisa pučanstva.

Ponekad, kad se piše o Istri, ističe se, kako su tamošnji Hrvati i Slovenci seljaci, a Talijani građani, i od te socijalne podjele stanovništva polazi se dalje, da bi se objasnili društveni i narodnosni odnosi u Istri u XIX. stoljeću. Takvo je shvaćanje odveć jednostavno i zbog toga nije sasvim točno. Istina je, da su Hrvati i Slovenci bili u golemoj većini seljaci, no ni istarsko seljaštvo nije se razvijalo u jednakim prilikama. U ranom srednjem vijeku Istra je bila izložena prodiranju franačkog i zatim njemačkog feudalizma. Feudalizam se učvrstio u austrijskom dijelu Istre, pretežno u srednjoj Istri.

[15] O etničkim odnosima u Istri u to vrijeme vidi veliko djelo Karl v. Czoernig st.: *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, I- II. Beč 1857, i Carlo De Franceschi: *Sulle varie popolazioni dell' Istria* (L'Istria VII. Trst 1852, N. 50—51), koji daje uz to historijski pregled.

[16] Carl v. Czoernig ml.: *Die ethnologischen Verhältnisse des österreichischen Küstenlandes nach dem richtiggestellten Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1880*, Trst, 1885, str. 31.

U mletačkom dijelu Istre, t. j. u zapadnoj i južnoj Istri, seljaci su bili gotovo mahom slobodnjaci.[17] To su bili oni Hrvati, prebjezi pred Turcima, koje je mletačka vlast dovodila od XV. do XVII. st. u Istru, da naseli krajeve opustošene ratovima, kugom i malarijom. Nema sumnje, da je položaj seljaka u mletačkoj Istri bio bolji nego u austrijskoj. Zemlja u zapadnoj i južnoj Istri plodnija je nego u srednjoj i sjevernoj, u mletačkoj Istri bilo je obitelji sa znatnim posjedom. No uza sve razlike, koje su postojale pod dvjema vlastima Istre, mnogošta je otežavalo život seljaka kako u mletačkom tako i austrijskom dijelu zemlje. Seljak nije imao ni znanja ni sredstava za unapređenje svojega gospodarstva. U prvoj polovici XIX. st., kada se lomi feudalni poredak i ustupa mjesto kapitalističkim odnosima, seljak je uza sve razlike u teškom položaju, bez obzira, da li živi na tlu nekadanje mletačke ili austrijske Istre.[18]

Pored hrvatskog i slovenskog seljaštva u Istri je bilo i hrvatskoga malograđanskog stanovništva; ono se razvilo u istočnoj Istri u okviru feudalne austrijske vlasti. To sitno građanstvo živjelo je u gradićima Kastvu, Voloskom i Lovranu, a po selima na otoku Krku, na pr. u Vrbniku, bilo je istaknutijih pučanskih porodica. Gotovo sva istarska inteligencija, koja se školovala u prvoj polovici XIX. st., i većina onih, koji su kasnije učili srednje i više škole, potjecali su iz gradića i sela istočne Istre i otoka Krka.

Stanovništvo talijanske narodnosti živjelo je ponajviše u gradovima na zapadnoj obali poluotoka. Na tome se očito osniva tvrdnja, da su Talijani u Istri bili građani nasuprot Hrvatima i Slovencima, koji su bili seljaci. Međutim, u Istri je osim građana bio znatan broj talijanskih veleposjednika, a po nekim mjestima, u sjeverozapadnoj i južnoj Istri, bilo je i Talijana seljaka. I u samim gradovima živjelo je, kao što je prirodno, žiteljstvo nejednakoga socijalnog sastava. Na društvenoj ljestvici gradskog stanovništva postojale su razlike i stepenovanja od nekadanjih patricijskih i imućnijih pučanskih porodica, trgovaca i obrtnika, do ribara i drugih siromašnijih slojeva. Najjače je bilo talijansko građanstvo u Kopru, u glavnom mjestu nekadanjega mletačkog dijela Istre; Poreč je bio smatran središtem veleposjednika, a najznatnije ribarsko naselje bio je Rovinj. Pula je u prvoj

[17] Benussi navodi (str. 488), da je u bivšoj mletačkoj Istri bilo u svemu 16 privatnih feuda.

[18] O ekonomskim prilikama u Istri u XIX. st. piše Nicolò Del Bello u knjizi *La provincia dell' Istria. Studi economici*, Kopar 1890. Razmatrajući posjedovne odnose, kako su se razvijali već od prve polovice XIX. st., on razlikuje u bivšoj mletačkoj Istri dva tipa posjednika: vlasnike zemlje, koji je obrađuju na kapitalističkoj osnovi (proprietari capitalisti) unajmljujući radnu snagu ili dajući zemlju na pola, i posjednike seljake (contadini proprietari). Kapitalistički posjednici razvili su se od nekadanjih plemićkih veleposjednika i onih obogaćenih građana, koji su u dobrom dijelu došli do zemlje na račun plemića. U ostaloj Istri Del Bello nalazi samo manje vlasnike zemlje, koji su zaostali i žive na neplodnu tlu (str. 117 i dalje). No prema Del Bellu i u bivšoj mletačkoj Istri prilike su za seljake teške zbog malaričnosti tla i još više zbog primitivnoga karaktera stanovništva, koje je doduše nadareno, ali u velikoj većini nije dovoljno marljivo, istrajno ni razborito (str. 128—129).

polovici XIX. st. bila tek malo naselje. Osamljenih talijanskih porodica bilo je po hrvatskim selima zapadne, južne i srednje Istre. Ponekad su to bili posjednici i obrtnici, no većinom su se bavili trgovinom i imali gostionice. Oni su redovito bili doseljenici iz istočnoga brdovitog predjela Furlanije, i vjerojatno susjednih krajeva, a nazivali su ih »krnjeli«.[19] Položaj krnjela i njihov utjecaj u selu bio je to znatniji, što su oni živjeli o novcu i sticali novac, dok su seljaci živjeli i ovisili o plodovima većinom oskudne zemlje i bili potrebni novaca; napose je seljak srednje, feudalne Istre trebao novčanih sredstava, kad je iza ukinuća kmetstva htio pridići svoje gospodarstvo. Seljak se tada obraćao »krnjelu« ili »šioru« iz grada i za posuđeni novac plaćao lihvarske kamate.[20]

Iako su među pučanstvom talijanske narodnosti postojale znatne razlike, jasno se osjećala nadmoć imućnijega građanstva. Ono je uza se povezivalo i veleposjednike, to lakše, što je nasuprot talijanskom veleposjedniku stajao hrvatski i slovenski seljak sa srednjim i malim posjedom. Od građanstva ne odvajaju se mnogo ni siromašniji talijanski slojevi ribara i seljaka. Iz građanskih redova potječe većina školovanih ljudi; značajno je, da mnogi od njih postaju advokati i liječnici, i ne ulaze rado u službu države, ne samo u vrijeme Metternichova apsolutizma, nego ni kasnije.

Pored Hrvata, Slovenaca Talijana i Rumunja u Istri je bilo i nešto Nijemaca. Oni su bili predstavnici vlasti, nosioci njemačkog utjecaja, koji se širio kroz upravu i škole. Živjeli su rasijani, pojedinačno i u porodicama, po upravnim mjestima, na pr. u Pazinu, središtu uprave istarskog okruga; tu je u Pazinu, uz franjevački samostan, već 1836. osnovana niža njemačka gimnazija. Premda su utjecali na odnose u zemlji, nisu bili tako brojni, da bi se mogli smatrati zasebnom etničkom skupinom.

Svakako su najveći utjecaj u zemlji imali Talijani, iako su slabosti njihova položaja bile očite. Prije svega, bili su manjina u zemlji, a naselja su im bila slabo teritorijalno povezana, gotovo raskidana. Zatim, nisu imali središta u samoj zemlji, ni narodnoga ni kulturnoga. Ni jedan gradić na uskom pojasu zapadne obale nije imao odakle da crpi etničku i ekonomsku

[19] O »krnjelima« kao obrtnicima i imućnim ljudima rasijanim po čitavoj Istri piše novigradski biskup Giacomo Filippo Tommasini još sredinom XVII. st.: »Gli altri popoli che abitano questo paese, sono quelli della Carnia uomini industriosi...; servendo nel paese esercitano i loro buoni ingegni e ne cavano grossi utili, a quali aggiunta la loro parsimonia alcuni son divenuti molto comodi e ricchi in breve tempo... Hanno questi sparsa la lor stirpe per i villaggi più grossi, ed anco nei castelli e terre murate... A questi Carnii detti comunemente *Cargnelli* si uniscono molti Friulani, che sono popoli da essi non molto lontani«. (G. F. Tommasini, *De' Comentarj storici-geografici della provincia dell'Istria*, L'Archeografo Triestino 4, Trst 1837, str. 52—53.)

[20] Vivante tumači, kako je istarski seljak u krizi, koja ga je zahvatila u prvoj polovici XIX. st., tražio izlaz tako, što se zaduživao, pa kaže, da je njegov vjerovnik, talijanski gospodin, bio odveć često lihvar, koji se na taj način bogatio. »...suo creditore, troppo spesso usuratizio, il signore italiano, della città o della borgata; molta, troppa parte della ricchezza capitalistica istriana è stata creata così« (o. c., str. 125—126). O lihvi govori i Del Bello u navedenom djelu, poglavlje Smercio e credito, str. 165 i dalje.

snagu, koja bi omogućila, da se razvije u jače naselje. Sve snage pritjecale su Trstu, a Trst je opet vodio svoju politiku, brinuo se o tome, da sačuva položaj autonomnoga grada i povlastice, koje je imao od 1382., kad se stavio pod okrilje Habsburgovaca; brinuo se, da se što više okoristi svojim položajem kao izlazište na more za čitavu Srednju Evropu. Najzad, Talijani su, kao i Hrvati i Slovenci, bili u podređenom položaju prema Nijemcima u pogledu vlasti. Međutim, položaj Talijana imao je i svojih prednosti. Za razliku od Nijemaca bili su u Istri domaće pučanstvo i, premda su živjeli u gradskim naseljima, imali su čvrsto tlo pod nogama. Njihovi gradovi podržavali su trajnu vezu preko mora s Italijom, obnavljali odatle svoje stanovništvo i primali kulturne poticaje.

Pošto je Istra došla pod austrijsku vlast, talijansko građanstvo, oslanjajući se na svoje tradicije, razvijalo se i dalje kulturno i uspješno je odolijevalo njemačkom utjecaju, koji je u javni život unosila austrijska uprava. Samo su Talijani imali u prvoj polovici XIX. st. u Kopru vlastitu gimnaziju pored njemačke u Pazinu. Talijanska gimnazija bila je doduše 1842. prenesena u Trst, ali je 1848. ponovo uspostavljena u Kopru. Talijanski intelektualci pokazivali su stanoviti kulturni napor. Već se 1829. pojavio u Trstu časopis »L' Archeografo Triestino« i do 1837. s četvrtom sveskom zaključio svoju prvu seriju; u tom časopisu, koji se bavio i istarskom prošlošću, suradivalo je i nekoliko Talijana iz Istre.[21] Od 1836.-46. izlazio je u Trstu časopis »La Favilla«, koji je predstavljao ogledalo književne i publicističke djelatnosti istarskih Talijana, iako su najistaknutiji suradnici bili Francesco Dall'Ongaro iz Veneta, Furlan Pacifico Valussi i Dalmatinac Niccolò Tommaseo. Pri kraju izlaženja »Faville« pojavio se historijski časopis »L'Istria« (1846.—1852.); urednik i glavni suradnik bio mu je Pietro Kandler, znameniti istarski historičar, inače Tršćanin, ali je među suradnicima bilo i Talijana iz Istre.

U tim prilikama talijanski jezik imao je pretežno značenje i širio se preko granica talijanskog etničkog područja. Njegova prodorna snaga izvirala je iz činjenice. da je bio jezik društveno i kulturno razvijenijega sloja istarskog pučanstva, a osim toga je u mletačkoj Istri kroz stoljeća bio služben. I pod Austrijom bilo je državnih činovnika talijanske narodnosti, i ti su činovnici širili utjecaj talijanskog jezika. A i njemački činovnici služili su se osim njemačkog jezika i talijanskim kao jezikom obrazovanijeg sloja. Širenju talijanskog jezika mnogo je pridonijelo, što je on bio jezik trgovačke mornarice; preko nje udomaćivao se na štetu hrvatskog jezika u Malom Lošinju, napose od vremena, kad je ondje 1854. osnovana nautička škola s talijanskim nastavnim jezikom.[22]

[21] Druga serija časopisa pojavila se tek za god. 1869/70.
[22] Matteo Nicolich, *Storia documentata dei Lussini,* Rovinj 1871., str. 195.

Upotreba talijanskog jezika nametala se i u dodiru istarskoga građanina i seljaka. Za istarskog seljaka bio je to jezik gospode; seljak je često nastojao njime govoriti i onda, kad se njegovo znanje sastojalo od neznatnog broja riječi. Na to ga je navodila nužda, ali i težnja, da gospodin ne bi u njemu vidio zaostalog »šćava«, kako su građani znali prezrivo nazivati Hrvate i Slovence. Neki pojedinci hrvatske i slovenske narodnosti sticali su mogućnost društvenog izdizanja i pri tom nastojali da se prilagode načinu i navikama gradskog života. Prihvaćanjem talijanskog jezika obilježavali su na vanjski način svoj društveni uspon. Još su lakše podlijegale utjecaju talijanskog jezika one obitelji i pojedinci, koji su napuštali selo i prelazili u grad. Oni su se dosta brzo izjednačivali u svemu s gradskim stanovništvom, sačuvavši samo u prezimenima znak svojega hrvatskog ili slovenskog podrijetla.

Dodir između Talijana i Slavena dovodio je do prodiranja talijanskih riječi u hrvatski i slovenski jezik.[23] Talijanske riječi uvlačile se u govor naročito seljaka u blizini gradova na zapadnoj obali poluotoka. Iz talijanskoga grada dolazili su na selo predmeti i roba, koje seljak nije dotada poznavao, a s novim predmetima i robom dolazile su i nove riječi; dešavalo se i to, da su talijanske riječi potisnule iz upotrebe starije domaće riječi. Najviše se talijanski jezik prepleo s govorom hrvatskih seljaka u sjeverozapadnom području Istre između rijeka Mirne i Dragonje. Austrijski etnograf Karl von Czoernig ističe osobito jezičnu ispremiješanost istarskog pučanstva i kaže, da u Istri ima posrbljenih i pohrvaćenih Slovenaca, poslovenjenih Hrvata, pohrvaćenih Rumunja, potalijančenih Hrvata i pohrvaćenih Talijana, da se susreće miješano pučanstvo talijanske nošnje i slavenskih običaja, a jezik da mu je smjesa srpskih i talijanskih riječi.[24] Bez sumnje je najviše etničkog pomjeranja bilo na štetu Hrvata i Slovenaca, pa je to ponukalo Czoernigova sina Karla, da promijeni statistiku od 1846. i od ukupnog broja Hrvata i Slovenaca odbije 13.970 ljudi, kako on kaže, potpuno potalijančenih Slavena, pribrojivši ih Talijanima.[25]

Talijanski se jezik u mnogom pogledu uspješno održavao i kao službeni jezik u suparništvu s njemačkim. »Regolamento dell'processo civile«, koji je vrijedio u Dalmaciji i Istri od 1815., određivao je, da se na sudu

[23] O utjecaju talijanskog jezika na hrvatski vidi malu raspravu Attilija Craglietta, *Cenni sugli elementi italiani della parlata dei Croati dell'Istria,* Poreč 1927.

[24] »In keinem Gebietstheile der Monarchie haben sich im Verhältnisse zu dem Umfange so viele Reste verschiedener Nationalitäten und von Abstufungen derselben noch mehr als in der Sprache, in der Kleidung und Sitte erkennbar erhalten, als in der kleinen Halbinsel von Istrien... Man begegnet daselbst nicht nur kroatisirten, auch serbisirten Slovenen und slovenisirten Kroaten, sondern auch kroatisirten Walachen, ferner italienisirten Kroaten, welche zum Theile selbst ihre Muttersprache vergessen haben (an der Westküste), dann kroatisirten Italienern, bei denen dieses ebenso der Fall ist (im Innern), endlich einem Mischvolke, dessen Tracht italienisch, dessen Sitte slavisch dessen Sprache ein Gemisch von serbischen und italienischen Worten ist.« (O. c. I., str. VIII—IX.)

[25] O. c., str. 32.

upotrebljava talijanski jezik.[26] Upravne vlasti upotrebljavale su u unutarnjem poslovanju njemački jezik, ali se talijanski nametao u upravi, napose saobraćaju sa strankama, a još više kod pomorskih vlasti i ustanova.

Položaj hrvatskog i slovenskog jezika bio je sasvim drukčiji. Austrijske vlasti izdavale su odredbe u prilog uporabe jezika domaćeg stanovništva u saobraćaju sa strankama, no može se postaviti pitanje, koliko je to u Istri koristilo hrvatskim i slovenskim seljacima. Upotrebi hrvatskog i slovenskog jezika stajale su na putu velike zapreke. U Istri je bilo malo državnih službenika, koji su poznavali hrvatski i slovenski jezik, a domaćih školovanih ljudi jedva je i bilo osim svećenika.

Kulturno stanje Hrvata i Slovenaca bilo je općenito vrlo nepovoljno. Seljački puk bio je nepismen, i tu su mogle malo pomoći župne škole, koje su držali svećenici, jer su one bile malobrojne i slabo održavane.[27] U većem broju počele su se otvarati tek od 1841., za vrijeme uprave tršćanskog namjesnika grofa Franza Stadiona, i njima se otad i inače posvećivala veća pažnja. Srednjih škola osim njemačkih i talijanskih nije bilo. Većina školovanih Hrvata obrazovala se van Istre, u Rijeci, Senju i Gorici; u škole na Rijeku i u Senj išli su đaci radi blizine, a u Goricu su odlazili bogoslovi, jer je ondje bilo sjemenište za čitavo Primorje. Malobrojna hrvatska inteligencija u Istri — to upravo znači svećenici — koliko nije bila zaokupljena svagdašnjošću i ograničavala se na svoj uski život, redovito na selu, upirala je poglede prema Hrvatskoj; zna se barem, da je tako bilo poslije 1840., kada kod nekih istarskih svećenika nailazi na odjek nastojanje Iliraca, predstavnika građanske Hrvatske, da se Hrvati i južni Slaveni uopće okupe oko Zagreba kao narodnog i kulturnog središta.

III. Talijani u Austrijskom primorju prema nacionalnom pitanju 1848/9.

Između Talijana, Hrvata i Slovenaca postojale su velike razlike, društvene i političke, no one se u vrijeme Metternichova apsolutizma nisu mogle ispoljiti kao opreke. Naprotiv, neki talijanski pisci iz Istre i književnici, okupljeni u Trstu, odnose se sa simpatijama prema Slavenima uopće, napose gledaju prijateljski na težnje južnih Slavena, da se kulturno izdignu, da izobraze svoj jezik i razviju književnost. Ti su ljudi kao patrioti ispovije-

[26] »Le Parti non meno, che i loro Padrocinatori dovranno ne'loro atti servirsi dell' Idioma Italiano«. (Alfred Fischel, *Das Österreichische Sprachenrecht. Eine Quellensamlung*, Brno 1901., str. 43.) — O ravnopravnosti jezika u Austriji vidi i spomenuto djelo *Das Nationalitätenrecht*, a za bivše Austrijsko primorje i navedeni pregled Manussi Montesolea.

[27] O školama u Istri u prvoj polovici XIX. st. vidi opće prikaze: Antun Klodič-Sabladolski, *Povijest školstva u austrijskom Primorju*, Narodna Prosvjeta V, Pula 1910.; Carmelo Cottone, *Storia della scuola in Istria da Augusto a Mussolini*, Kopar 1938., i pregled Manussi Montesolea.

dali, da je borba talijanskog naroda za jedinstvo i državu opravdana, i, ako su htjeli biti dosljedni, nisu mogli osporavati južnim Slavenima težnju da se izgrađuju kao narodi.

Krug književnika oko časopisa »Favilla« posvećivao je mnogo pažnje južnim Slavenima, njihovu jeziku, običajima i narodnim pjesmama, oduševljavajući se katkad naivno za njihov način života, u kojem se, tobože, očituje priprostost Slavena, blaga ćud i druga svojstva jednostavnih ljudi bliskih prirodi. Dall'Ongaro pisao je 1840. u »Favilli«, da su Slaveni po naravi pitomi, rođeni za pastirski život, plemeniti i viteški, a da pritom nisu divlji ni surovi i da su se pojavili na zemlji samo da ljube i pjevaju.[28] On je u blagonaklonosti prema Slavenima pošao najdalje, no sličnih, iako manje oduševljenih riječi, bilo je i inače u »Favilli.«

I Kandlerova »Istria« simpatično se odnosi prema Slavenima. A. Facchinetti, pišući 1847. o običajima istarskih Slavena, slavi njihov jezik, poštenje, iskrenost i gostoljubivost i kaže, da sačinjavaju većinu stanovništva u Istri.[29]

Mišljenje Talijana o Slavenima, kako se ono pojavljivalo u »Favilli« i »Istrii«, trajalo je dotle, dok se težnja za slobodom nije kod pobornika građanske klase pretvorila u posizanje za tuđim, u nastojanje za prevlašću. U tom pogledu godina 1848. predstavljala je kušnju. Odnos prema Slavenima izrazio se tada različito i upravljao se prema shvaćanju o vlastitim interesima, ovisio je o odnosu prema revoluciji i snagama, koje su se pojavile na političkoj pozornici, naprednim i reakcionarnim. Izriču se kolebljivi i smeteni sudovi kao rezultat neodlučnosti, nesnalaženja i računa. Službeni list »Osservatore Triestino« pisao je 9. VIII. 1848., da nijedan inteligentan Istranin ne će odvajati Slavene, koji sve više žele postati Talijani, ali da se Slaveni u Istri nalaze u položaju stranaca, nastanjenih u gradu, koji nije njihov, pa treba da bez daljnjega prigrle jezik domaćeg pučanstva, t. j. talijanski.[30] Kasnije, nakon što se u Austriji rasplamsao građanski rat, u kojem su Slaveni imali znatan udio, »Osservatore Triestino« je stao laskati Slavenima. Priliku za to pružilo mu je »Slavjansko društvo«, koje se početkom studenog osnovalo u Trstu sa svrhom, da zastupa interese Slavena u Primorju. »Osservatore Triestino« naširoko i povoljno izvještava o skupštini društva, a i s razlogom, jer je ono odmah zaplovilo onom strujom, koja ga je nosila u konzervativne vode.[31] I list »Il Diavoletto« sklon je »Slavjan-

[28] »stirpe dolce e flessibile, nata per la vita pastorale, generosa ed eroica senza essere selvaggia e brutale, apparsa sulla terra solo per amare e per cantare« (ap. Vivante, str. 107.).

[29] L'Istria, Trst 1847, br. 21—27.

[30] »Nessun istriano intelligente vuol segregare gli slavi che desiderano sempre più di diventare italiani... Gli slavi dell'Istria si trovano nelle condizioni di quei forestieri che hanno fissato domicilio in città non loro: devono senz'altro fraternizzare di lingua con gli indigeni«. (Ap. Vivante, str. 110.)

[31] Vivante, str. 109.

skom društvu«, a liberalna »Gazetta di Trieste« uvjerava 13. XII. svoje čitaoce, da je ban Jelačić pravi sin svojega naroda i da je ugušujući bečki ustanak prije svega htio suzbiti prevlast germanstva; list vidi u tome poslanje Slavena, kojima u Austriji pripada prvenstvo.[32] No liberalni »Il Giornale di Trieste«, koji je počeo izlaziti koncem listopada 1848., dosljedno napada Windischgraetza i Jelačića.[33]

Dok se u tršćanskoj štampi govorilo samo općenito o Slavenima, u Istri je, s obzirom na njezine etničke odnose i društveni sastav njezina pučanstva, bilo više prilike da se na djelu, u političkoj praksi, pokažu odnosi između Talijana s jedne i Hrvata i Slovenaca s druge strane.

Borba, koja se u Italiji vodila radi protjerivanja Austrije iz sjevernih pokrajina, pobudila je u Talijana Istre nadu, da bi i oni mogli ući u sklop nove države. Oni su bili uzbuđeni pojavom sardinske flote u Jadranu u drugoj polovici svibnja i njezinim kruženjem duž zapadne istarske obale sve do rujna. Uzbuđenje je vladalo i kod Hrvata Istre, jer oni nisu za sebe vidjeli rješenje u tome, da se Istra priključi Italiji. De Franceschi iznosi, kako su Hrvati u sjevernom dijelu Istre i Kastavštine bili spremni da na poziv austrijskih vlasti, pod vodstvom svojih svećenika, napadnu s leđa talijansko pučanstvo Istre, ako bi se ono uzbunilo.[34]

Događaji 1848. pružali su dovoljno prilike, da se vidi, kakvi su uistinu odnosi među narodnostima Istre. Prilika za to pružila se pred izbore za njemački parlament u Frankfurtu (4. i 10. V.), u kojem su imale biti zastupane sve zemlje Njemačkog saveza, među njima i nekadanja austrijska Istra. Nešto kasnije, 5. i 17. VI., održali su se izbori za austrijski parlament u Beču. U atmosferi izbora, a i poslije, vodile su se rasprave, treba li ići u frankfurtsku skupštinu, je li Istra talijanska ili slavenska pokrajina i na kojoj strani leži pravi interes Istrana. Pojavile su se polemike u štampi, u kojima su najviše sudjelovali Talijani i njemački činovnici, ali i pojedinci hrvatske narodnosti. De Franceschi spominje Jakova Marčelju, župnika u Lanišću, jednog od onih, koji su trebali biti predvodnici istarskih seljaka u tobožnjem pohodu na Talijane, a navodi i nekog Antuna Ivančića iz Pazina.[35]

Kao kandidat za parlament u Frankfurtu bio je postavljen historičar Kandler, čija je dinastička lojalnost bila van svake sumnje, a kao zamjenik Nijemac Guido Jenny iz Trsta. No Kandler se zahvalio, pa je 10. V. izabran

[32] »*La Gazetta di Trieste* (13. dic.) afferma che Jelacich è un vero figlio del popolo e che, soffocando la rivoluzione di Vienna, ha mirato sopratutto a fiaccare la supremazia del germanismo; missione degli slavi cui è destinato il primato nell'Austria«. (Vivante, str. 108.)

[33] Vivante, str. 37 i 108.

[34] Carlo De Franceschi, *Memorie autobiografiche*, str. 77. — Uspomene De Franceschija zanimljive su same po sebi; djelo je napose važno zato, što je izdavač dodao mnogo važnih dokumenata na str. 207—293; većina ih se odnosi na razdoblje 1848—49., zbog čega se u ovom prikazu to djelo češće navodi.

[35] O polemikama v. De Franceschi, str. 77 i 82—84.

Jenny. De Franceschi, svjedok onih dana i među istarskim Talijanima vrlo aktivan kao političar i publicist, priča, da izbori nisu naišli na življi odjek kod pučanstva; glasovali su Kastavci i Vološčani, dok su se Slovenci iz sjeveroistočnog dijela Istre ustegli, solidarizirajući se s ostalim Slovencima u njihovu negativnom odnosu prema frankfurtskom parlamentu.[36]

Za parlament u Beču birali su se zastupnici iz čitave Istre. Izabrani su Talijani dr. Antonio Madonizza, Michele Fachinetti i Carlo De Franceschi, a na kvarnerskim otocima i u puljskom i labinskom kotaru dr. Francesco Vidulich. Peti zastupnik, izabran u istočnoj Istri, bio je Hrvat Josip Vlah, za kojega De Franceschi kaže, da je bio čovjek slabe kulture i nikakva istarskog sentimenta,[37] što, rečeno običnim riječima, znači, da Vlah nije osjećao talijanski kao ostali zastupnici i da se s njima razilazio.

Jedni i drugi izbori, napose za parlament u Beču, prošli su slabo za Hrvate i Slovence. Pravo glasa imali su svi odrasli muškarci osim slugu i nadničara, pa bi bilo prirodno, da su Hrvati i Slovenci, kao većina u zemlji, poslali u Beč ljude svoje narodnosti, izražavajući na taj način svoju političku volju. Međutim, hrvatski i slovenski seljaci Istre bili su društveno podređeni Talijanima, bili su međusobno nepovezani, bez pravoga oslonca u sebi i oko sebe, pa prema tome i bez sposobnosti da ocijene značenje političkih nastupa. Stoga su opreke između Talijana, Hrvata i Slovenaca došle slabo do izražaja. Kod izbora za parlament u Frankfurtu one se nisu mogle pojaviti; birao je samo stari austrijski dio Istre, i kako je u tom dijelu pokrajine bilo malo Talijana, glasovanje za Nijemca Jenny-ja nije uopće imalo značenje nacionalnog opredjeljivanja, a nije bilo ni izborne borbe. Pučanstvo Istre slabo je marilo za parlament u Frankfurtu, na kojem su se, daleko od Istre i Austrije, polagali temelji za jedinstvo Njemačke. Talijani su otklanjali svaku pomisao i uvjeravanja nekih Nijemaca, da bi i dijelovi nekadanje mletačke Istre trebali ući u sklop Njemačkog saveza.

Izbori za bečki parlament bili su mnogo značajniji iz više razloga. Izbori za predstavničko tijelo cijele Monarhije bili su važni po sebi i od neposrednog interesa; u bečkom parlamentu imalo se odlučiti o uređenju Monarhije, donijeti ustav i utvrditi tekovine revolucije u pogledu prava naroda i građana. Nadalje, na tim izborima sudjelovala je čitava Istra, građani i seljaci, Talijani, Hrvati i Slovenci; to je bila prva prilika, da politički nastupi čitavo stanovništvo Istre i da Talijani, kao i Hrvati i Slovenci, izraze učešćem na izborima stepen političkog interesa i nacionalne svijesti. Izbori su donijeli uspjeh Talijanima. Oni su dobili četiri mandata, a Hrvatima je pripao mandat u istočnoj Istri, gdje tako reći nije ni bilo Talijana.

[36] O izborima v. De Franceschi, str. 77—78. Tabela s podacima o izborima nalazi se na str. 244 a objavljena je i u Historijskom zborniku I, Zagreb 1948., str. 176, u članku Frana Barbalića, *Prvi parlamentarni izbori u Istri 1848. godine.* Barbalić donosi u tom članku i popis mjesta prema izbornim kotarevima.

[37] »... uomo questi di poca levatura e di niun sentimento istriano« (str. 78).

Talijanski kandidat na otocima i u Puli i Labinu, dr. Francesco Vidulich, jedva je prošao na izborima s jednim glasom većine. Ne znamo, radi čega se zapravo digla opozicija protiv Vidulicha i kakav je bio njezin program. Za otok Lošinj zna se, da je ondje bila jaka struja, koja svoje interese nije htjela vezati uz Istru, nego je zahtijevala, da se otok priključi Dalmaciji.[38] Svakako su u gradu Lošinju bile političke protivštine jake, a razvijale su se onako, kako nije bilo po volji političkim predstavnicima istarskih Talijana. Još 29. VIII. 1849. tužio se načelnik grada Labina Tommaso Luciani, da se u Lošinju živi kao u paklu i da su odnosi među dvjema strankama napeti do kraja.[39] Uspjeh talijanske liberalne stranke na izborima za parlament u Beču nije bio potpun, on nije obuhvatio cijelu istarsku pokrajinu: u Lošinju je talijanska stranka jedva pobijedila, a izbor Hrvata Josipa Vlaha u istočnoj Istri i njegovo odbijanje da nastupa u parlamentu s ostalim istarskim zastupnicima pokazuje, da su se političke opreke odražavale i u nacionalnom pogledu.

Glavni napor talijanskih zastupnika sastojao se u tome, da dokažu, da je Istra talijanska i da mora biti upravljana kao talijanska pokrajina. Nema sumnje, da je dobar dio Talijana Istre bio zadojen težnjom, da Istra uđe u sklop Italije, i priželjkivao propast Monarhije. U tom su pogledu talijanski zastupnici bili predstavnici raspoloženja talijanskoga građanstva u Istri.

U političkom izvještaju namjesnika u Trstu od 12. VII. 1848. napisano je policijskim stilom, no sigurno točno, da javno mnijenje označuje četiri istarska zastupnika, Madonizzu, Fachinettija, De Franceschija i Vidulicha kao pripadnike stranke, koja hoće Istru pripojiti Italiji pod republikanskom vladom, premda se ne može dokazati, da su počinili djelo, zbog kojega bi zaslužili kaznu.[40]

Općenito valja reći, da su se istarski Talijani po svom političkom opredjeljenju razlikovali od sunarodnjaka u Trstu, koji su na izborima za

[38] Silvio Mitis, *Alcuni documenti dell' Archivio capitanale di Pisino (1810—1860)*, Atti e memoria della Società Istriana di archeologia e storia patria 34, str. 109 i 116.

[39] »A Lussino è un viver d'inferno, i due partiti che da lungo tempo sussistono sono giunti all'estremo, e quello che è capitanato dal Parroco si fa lecito il libito, e mena colpi a diritto e rovescio. In seguito a ricorsi di quel partito è stato sciolto il Consiglio municipale, dimessa la Rappresentanza comunale, sostituita d'ufficio altra Rappresentanza sino alla attivazione della nuova legge comunale. S'accusa il Vidulich di repubblicano...« (Ap. De Franceschi, str. 239).

Na prilike u Malom i Velikom Lošinju odnosi se i izvještaj župnika dekana u Malom Lošinju Vinka Skopinića od 30. VIII. 1852. upućen namjesništvu u Trstu. (Mitis u Atti e memorie 37, str. 44—48.) Iz izvještaja razabire se samo to, da su u Malom Lošinju bile dvije političke struje: liberalna i protivna vladi, »beduini«, i konzervativna, »grizini«. Skopinić veli, da su »beduini« bili politička stranka, dok za stranku »grizina« tvrdi, da je postojala samo u glavama »beduina«.

[40] »Di questi quattro deputati dell'Istria veneta non si può dire altrettanto, anzi la voce pubblica li designa come aderenti al partito che vuole unire l'Istria all'Italia sotto un governo repubblicano, quantunque non si possa convincerli di alcuna azione per la quale si fossero resi passibili di sanzioni penali«. (Ap. De Franceschi, str. 245.).

bečki parlament izabrali konzervativne kandidate dr. Gobbija i Hagenauera. Između dvojice tršćanskih zastupnika i talijanskih zastupnika Istre nije bilo sloge i oni u parlamentu nisu zajednički nastupili. No i među Talijanima Istre bilo je konzervativno nastrojenog pučanstva, napose među nižim građanskim slojevima, kojima nije bilo do toga, da se odcijepe od Austrije. Prema pričanju De Franceschija, u Rovinju, gdje je tada živio, bile su dvije jake stranke, građana i pomoraca, prva otvoreno talijanska, druga vladina.[41]

Svojom političkom djelatnošću i javnim nastupima talijanski zastupnici Istre otkrivali su političke i nacionalne ciljeve talijanskoga građanstva u Istri i njegove političke i nacionalne ideologije. Protestirajući u srpnju 1848. protiv namjere, da se bivša mletačka Istra priključi njemačkoj konfederaciji, oni su izjavili među ostalim ovo: »Istra je u biti talijanska po jeziku, običajima, uspomenama, vjeri, simpatiji, spomenicima i geografskom položaju«. Malo dalje ističu: »Slaveni nastavaju samo osamljeno jedan dio seoskih krajeva i žele da se stope, kao što čine svakog dana sve više, s talijanskim dijelom, koji ljube i poštuju«.[42] U to malo riječi izraženo je gledište intelektualnih i političkih predstavnika talijanskoga građanstva Istre. Prema tome bi samo Talijani bili narod u kulturnom i političkom smislu po svima svojim obilježjima, dok bi Slaveni bili rasijani po pokrajini, nepovezani i bez obilježja narodne cjeline, a kako tobože sačinjavaju osamljene skupine, ne bi imali druge želje nego da se stope s Talijanima.

Još je određenije istakao talijansko stanovište De Francheschi, jedan od triju potpisnika toga protesta, pišući o prilikama i odnosu narodnosti u Istri. On je o tome napisao oštar članak i štampao ga kao letak, da bi tako odgovorio na članak pod naslovom »Aus Istrien« u tršćanskom listu »Journal des Oesterreichischen Lloyd«. On tvrdi, da je Istra talijanska pokrajina po svojoj prošlosti i jeziku. Iako je naseljena raznim rasama, Talijani su, prema njemu, glavni etnički elemenat po svojoj moralnoj snazi, kad to i ne bi bili po svojem broju. Kultura Istre, nastavlja on, isključivo je talijanska, talijanski jezik govore svi izuzevši one, koji se nose na seljačku, to je jezik svake uljuđene osobe u čitavoj Istri, jezik »industrijalaca«, trgovaca i obrtnika, jezik suda i pogodaba, jedini pismeni jezik, koji se upotrebljava ne samo u gradovima, nego i u svim trgovištima, gotovo po svim selima, ako ne isključivo, a ono u istoj mjeri kao i slavenski jezik. Kaže nadalje, da se slavenski puk, primajući civilizaciju, potalijančuje prirodnim putem, djelovanjem samoga društvenog položaja Talijana. Tamo

[41] »Quivi due forti partiti stavano di fronte, il borghese ed il marittimo, apertamente italiano il primo, governativo il secondo:...« (Str. 76.)

[42] »L'Istria è essenzialmente italiana per lingua, per costumanze, per memorie, per religione, per simpatia, per monumenti e per posizione geograficha... Gli slavi abitano soltanto isolatamente una parte della campagna e desiderano di fondersi, come lo fanno ogni dì più, nella parte italiana che amano e stimano«. (Ap. De Franceschi, str. 245.).

gdje dvije različite narodne skupine žive zajedno, ne jedna do druge već gotovo ispremiješane, nemoguće je, da se utvrde dvije narodnosti, dvije različite kulture, jer bi odatle nastao kaos i neprekidna međusobna borba. Narodnost, koja po svojoj moralnoj snazi prevladava, bit će uvijek prva. A to se obistinilo u Istri u pogledu talijanskog elementa, do kojega se kulturne razine slavenski elemenat ne će nikada moći uzdignuti, a još manje će ga moći nadvladati; slavenski elemenat ni ne traži vlastite narodnosti i ne sanja nimalo o svojoj kulturi različitoj od talijanske. De Franceschi izvodi odatle ovaj zaključak: Ako je takvo stanje u Istri nastalo kao potpuno prirodna posljedica položaja i naravi dviju narodnosnih skupina, usprkos naporima stranoga njemačkog elementa, koji je uzalud nastojao da se nametne i podloži jedne i druge, koliku će tek snagu steći talijanski elemenat, kad se pokrajina organizira na bazi talijanske narodnosti, koja će, kako se De Franceschi nada, biti priznata kao pretežita; talijanski elemenat jačat će i ne potiskujući pritom slavenski, koji Talijani namjeravaju, prema potrebi, podukom u njegovu jeziku navesti na put civilizacije, dakako, talijanske (iako to De Franceschi nije doslovce rekao). De Franceschi postavlja pitanje, zašto neka strana gospoda, koja borave u Istri, pokazuju toliku ljubav za istarske Slavene, premda su se dotada malo brinula za njih, dapače su im se rugala i prezirala ih kao barbare. Međutim, ta strana gospoda iskazuju strastvenu mržnju prema Talijanima. Sve je to zato, ističe De Franceschi, jer su ta gospoda živjela sretnim životom, i jer ih se okovani narod bojao u poniznoj odanosti, bili su samovoljni i težili da stvore kastu, pred kojom bi puzala druga kasta. A sada, nakon konstitucije, vidi se njihov poraz i pometnja. Ta su strana gospoda mislila, da se posluže slavenskim seljacima kao najboljim sredstvom da uguše smjelost Talijana. »Slavenski narod — veli De Franceschi — koji je trebao biti zavaran, brzo je prozreo spletku i mislio je u sebi: Oni nam nisu iskazivali nimalo ljubavi, i prema tome ne zaslužuju naše povjerenje, poklonimo ga dakle našim zemljacima, koji nas neće prevariti; kako imaju s nama zajedničke interese, oni bi prevarivši nas prevarili sami sebe«.[43]

[43] De Franceschijev članak objavljen je u cijelosti u knjizi uspomena na str. 246—255. Navodimo odatle neke dijelove. »Però l'Istria è italiana anche per lingua. Sebbene abitata da schiatte diverse, negherete forse che l'elemento principale per forza morale, quand'anche nol fosse per numero, sia certamente l'italiano? Negherete che la civiltà sua è esclusivamente italiana, e che italiana è la lingua di quanti non vestono casacca di griso, la lingua d'ogni persona civile su tutta la superficie dell'Istria, de'commercianti, degli industriali, degli artigiani; lingua del foro, delle contrattazioni, unica in cui si legge e scrive dal popolo, ...; mi negherete che il popolo slavo, a misura che s'incivilisce, s'italianizza senz'altra azione che quella naturale delle condizioni nostre; ... Ove due schiatte diverse vivono assieme non già una presso l'altra, ma quasi frammiste, è cosa impossibile di stabilirvi due nazionalità, due colture differenti; ne risulterebbe un caos, una lotta continua tra esse; la nazionalità prevalente per forze morali ... sarà sempre la principale. E ciò si verifica nell'Istria riguardo l'elemento italiano, al cui livello mai potrà sollevarsi, e tanto meno soverchiarlo, lo slavo, il quale anzi nemmeno reclama una propria nazionalità di fronte all'italiana, nè sogna tampoco una coltura sua diversa dall'italiana. Chè se

Velika je, bez sumnje, razlika između mišljenja De Franceschija i onoga, što su o Slavenima pisali Dall'Ongaro i A. Fachinetti. Oduševljenje potonje dvojice za Slavene u mnogom je samo odjek romantičnih predočaba o Slavenima na osnovi elemenata narodne pjesme i folklora. Osobine Slavena, njihov način života i tobože blaga svojstva ćudi uzimali su se kao obilježje nekoga trajnog prirodnog stanja, i nije se vidjelo, da razlike između Slavena i drugih naroda treba prije svega svesti na različit stepen njihova društvenog razvitka. Takvo gledište na kraju ne znači drugo nego iskapčanje Slavena iz toka povijesnog zbivanja. S pravom primjećuje Vivante, da bi se za mišljenje Dall'Ongara i Facchinettija o Slavenima moglo reći, da je pjesnička Arkadija, ali dodaje, da se na književne simpatije nadovezivala politička koncepcija, pa navodi mišljenje nekih talijanskih krugova o Trstu kao luci buduće Slavije.[44]

Nikakve simpatije, ni literarne ni političke, ne mogu se odvojiti od društvenih prilika. Ne čini to ni Vivante, koji je, uostalom, prvi s klasnog gledišta proučavao odnose Talijana i Slavena u Trstu, Istri i Gorici. No treba shvatiti, da je simpatije talijanskih liberalnih građanskih krugova za Slavene podržavala antipatija prema feudalnoj apsolutističkoj Austriji, koja je sprečavala oslobođenje i ujedinjenje Italije. Slaveni su bili pod Austrijom prignjeteni, bez prava; pobornici talijanskog ujedinjenja smatrali su, da bi Slaveni trebali biti prirodni saveznici Talijana protiv Austrije. Tako su mislili Mazzini i Tommaseo. Tommaseo slavi u svojim »Iskricama« jugoslavenske narode, vojuje za slogu Slavena i Talijana još i 1849., kada reakcija uz pomoć Jelačića guši revoluciju.

Talijanske simpatije za Slavene nastajale su u vrijeme apsolutizma. No u pogledu Istre nije se tada još znalo, kako će se na terenu, gdje su Talijani ispremiješani s Hrvatima i Slovencima, izraziti društvene razlike između jednih i drugih. To se tek pokazalo poslije revolucije 1848. S te je strane upravo poučno pobliže osvijetliti mišljenje De Franceschija i drugih istaknutih predstavnika talijanskoga građanstva o odnosu Talijana prema Hrvatima i Slovencima, to više, što su oni bili liberalci i što se njihovo mišljenje oblikovalo pod utjecajem društvenih i etničkih odnosa u Istri, dakle

questo stato di cose fu prodotto sinora affatto naturalmente dalla posizione e dall'indole delle due schiatte, e non ostante gli sforzi d'un estranio elemento che tentò invano intrudersi e sopraffare entrambi — vo'dire il germanico —, quanto maggior vigore aquisterà l'elemento italiano quando..., organizzata la provincia nostra sulla base della nazionalità italiana dichiarata prevalente, esso andrà rafforzandosi senza punto soperchiare lo slavo, cui anzi intendiamo, ove e per quanto sia necessario, di porre, coll'istruzione nella propria lingua, sulla via dell'incivilimento?« (Str. 249.) De Franceschi govori o uzaludnom nastojanju Nijemaca da predobiju Slavene, pa zaključuje: »Il popolo slavo, che si volea così illudere, presto s'accorse della trama e pensò tra sè: »Costoro non ci diedero per anco caparre di amore, non meritano quindi la nostra fiducia; ben la doniamo a'nostri comprovinciali, che non possono volerci tradire, perchè, avendo a noi comuni gl'interessi tutti, tradirebbero con noi sè medesimi«.« (Str. 251.)

[44] Vivante, str. 107.

na samom terenu. Ni De Franceschi ni neki drugi Talijani nisu bili sasvim oslobođeni utjecaja romantičnog shvaćanja o Slavenima. I za De Franceschija i njegove zastupničke drugove istarski su Slaveni neki dobrijani, koji žive jednostavnim, primitivnim životom. No to ne pobuđuje njihovo udivljenje, nego im služi kao polazna točka za izvođenje određenih političkih zaključaka.

Nema sumnje, da u riječima De Franceschija ima dosta točnih zapažanja. Hrvati i Slovenci bili su društveno i kulturno zaostali, i prirodno je, da su podlijegali utjecaju jače razvijenoga talijanskoga građanstva, no De Franceschi je pogriješio vjerujući, da će Hrvati i Slovenci ostati trajno u istom položaju, bez obzira na društvene promjene; on je, štaviše, u svom jednostranom shvaćanju tvrdio, da je stanje Hrvata i Slovenaca u Istri posljedica njihove naravi, njihove nesposobnosti za napredak.

Tako su mislili i drugi predstavnici talijanskoga građanstva u Istri. Luigi Barsan, liječnik u Labinu, piše 30. X. 1848. bratu Giovanniju u Pulu: »Istra je bila i mora uvijek biti talijanska, a Slaveni koji žive po selima, raspršeni i bez civilnih uredaba, potalijančit će se postepeno i bez teškoća, a da im se naša narodnost ne nameće silom; sami od sebe približit će nam se i stopiti s nama. Oni nas trebaju, i dobar elementarni odgoj sve će ih više uvjeriti, da nam se približe, što će se bolje postići, ako se izmijeni čitav sadašnji kler i nadomjesti obrazovanijim i narodnijim«.[45] Nije to bilo mišljenje samo nekolicine nego i politička misao vodilja talijanskih liberala u Istri. Pokazalo se to na vrlo jasan način, kad su 30. VIII. 1848. Madonizza, Vidulich, Facchinetti i De Franceschi uputili ministru unutarnjih poslova molbu, da se u čitavoj Istri, izuzevši podgradski kotar u sjevero-istočnom dijelu, uvede talijanski jezik kao službeni, ne samo u saobraćaju između stranaka i vlasti nego i u dopisivanju jedne vlasti s drugom. Svoj zahtjev opravdavali su načelom ravnopravnosti naroda.[46]

Naoko izgleda, kao da su talijanski zastupnici htjeli svojim zahtjevom izvojevati pravo talijanskom jeziku na štetu njemačkoga, jer se hrvatski i slovenski jezik nisu ni upotrebljavali u službenim poslovima. Time bi talitalijanski jezik dobio u upravi ono mjesto, koje mu je još 1815. bilo priznato u sudskim poslovima. No nastojanje talijanskih zastupnika bilo je dalekosežnije, nego što bi se moglo u prvi mah zaključiti po samoj formalnoj strani zahtjeva, da jedan službeni jezik bude zamijenjen drugim. Po srijedi

[45] »L'Istria è stata e dev'essere sempre italiana e gli Slavi che vivono nella campagna, dispersi e senza civili istituzioni, si italianizzerano un po'alla volta e senza difficoltà, senza impor loro colla forza la nostra nazionalità; da sè s'accosteranno a noi e con noi si fonderanno. Essi abbisognano di noi, ed una buona educazione elementare li persuaderà sempre più ad avvicinarci, locchè meglio si conseguirà cangiando tutto l'attual clero e sostituendovene uno più istrutto e nazionale«. (Ap. De Franceschi, str. 237.)

[46] Talijanski zastupnici izdali su proglas da upoznaju javnost sa svojim zahtjevom i odgovorom ministra. (Ap. De Franceschi, str. 255—257.)

nisu bili samo praktični razlozi, cilj je bio prije svega politički. Priznanje prava o isključivoj upotrebi talijanskog jezika u službenim poslovima značilo bi u isti mah službeno priznanje, da je Istra talijanska pokrajina.

Službena Austrija nije pokazala volje da prihvati taj zahtjev; zastupnici su se doduše pozvali na načelo ravnopravnosti, ali su austrijske vlasti mogle njihov zahtjev lako otkloniti već iz formalnih razloga, bez obzira na to, što bi prihvaćanje toga zahtjeva bilo i politički sasvim neoportuno. Talijanski su zastupnici prilično dugo čekali na odgovor; 15. XII. dao im ga je novi ministar unutarnjih poslova grof Stadion pismenim putem odbivši njihov zahtjev. On se pritom pozvao na načelo ravnopravnosti naroda i na činjenicu, da su Talijani u Istri manjina, da ih ima tek 60.000 prema 150.000 Slavena i Vlaha, koji niti govore niti razumiju talijanski; »bio bi dakle — nastavlja ministar — težak prekršaj načela jednakopravnosti naroda, kad bi ministarstvo htjelo Slavenima Istre, koji čine njenu pretežnu većinu, nametnuti talijanski jezik kao jedini službeni jezik.« Na kraju se u odgovoru napominje, da je ministarstvo prije nekoliko mjeseci izdalo odredbu, prema kojoj vlasti moraju u saobraćaju s Talijanima upotrebljavati talijanski jezik; time da je udovoljeno pravu talijanske narodnosti; a što se tiče njenih interesa i prava, sasvim je svejedno, kojim se jezikom vlasti služe u saobraćaju sa slavenskim pučanstvom.[47]

IV. Hrvati u Istri prema nacionalnom pitanju 1848/49.

U revolucionarnom zbivanju 1848. imali su i Hrvati i Slovenci u Istri priliku da iznesu svoje težnje i da kažu, što misle o svojem položaju i budućnosti. Za njih je bilo od najneposrednijeg interesa da odrede svoj odnos prema političkim i nacionalnim težnjama talijanskih zemljaka, što se nije

[47] Iz ministrova odgovora vidi se što su talijanski zastupnici tražili. Ministrov odgovor nalazi se kod De Franceschija (u talijanskom prijevodu) str. 257.; odgovor glasi gotovo u cijelosti: »La domanda poggia sull' asserzione, che in Istria (all'infuori del Distretto di Castelnuovo) la lingua italiana sia la sola universalmente parlata e l'unica lingua scritta intesa, e che quindi, in virtù del principio dell' uguaglianza di diritto delle nazionalità, non possa colà venire usata nelle pertrattazioni ufficiose altra lingua che l italiana.

Questa asserzione però viene smentita dal notorio fatto, che nella proporzione dell'-Istria la nazionalità italiana costituisce la decisa minorità. Sopra la somma complessiva di 234.000 abitanti, appena 60 000 sono d'italiana nazionalità, mentre dei rimanenti di stirpe slava e valacca oltre 150 000 nè parlano nè tampoco intendono l'italiano Sarebbe quindi un grave sbaglio contro il principio dell'equiparazione di diritto delle nazionalità, qualora il Ministero volesse imporre agli Slavi dell'Istria, che vi formano la prevalente maggioranza, la lingua italiana come unica lingua ufficiosa.

Coll'Ordinanza ministeriale emanata mesi fa, che le autorità dell Istria nelle pertrattazioni colla popolazione italiana debbano adoperare esclusivamente la lingua italiana, fu soddisfatto al diritto della nazionalità italiana; e riesce del tutto indifferente pe suoi interessi e diritti qual linguaggio usino i dicasteri nelle comunicazioni fra loro e colla popolazione slava«.

moglo učiniti, a da se u isti mah ne postavi pitanje odnosa prema drugim Hrvatima i općim težnjama slavenskih naroda.

Sigurno je, da je seljak nekadanje austrijske Istre, donedavna kmet, bio sasvim zaokupljen brigom za zemlju i svoje gospodarstvo. Dalje od toga jedva da je imao neki interes, jedva da je shvaćao značenje političkih promjena. Dotadanji ropski odnos prema feudalnom gospodaru, lična podavanja i nasilja razne vrste — to je bilo ono, što je seljak najneposrednije osjećao, što ga je tištilo i čega se želio osloboditi. Još prije prevrata, 1847., kmetovi gospoštije Lupoglav pobunili su se protiv svoje gospode. Kako piše De Franceschi, muškarci su se pred oružanom silom sklonuli u goru, posakrivali po šumama i spiljama, a neki su ponijeli sa sobom oružje. Seljačka pobuna bila je silom ugušena. I slijedeće godine, nakon izbijanja revolucije, seljaci su nestrpljivo očekivali, da se izmijeni njihov kmetski položaj. Seljaci mnogih sela, podložnici grofa Montecuccolija i kneza Auersperga, prijetili su, da će se pobuniti i silom uzeti zemlju, jer više ne mogu podnositi terete gospode i državne uprave. De Franceschi pripovijeda, kako je mirio seljake uvjeravajući ih, da će se u bečkom parlamentu raspravljati o kmetskim odnošajima i da će oni biti ukinuti.[48]

Ni seljaci nekadanjega mletačkog dijela Istre, iako nisu živjeli u kmetskim odnosima, nisu mogli potpuno razumjeti, što zapravo donosi sloboda, kojom se oduševljavaju razvijeniji građanski slojevi i inteligencija, i što znače stečena politička prava.

Seljake je općenito i prije svega zanimalo to, hoće li sloboda donijeti oslobođenje od poreza i raznih nameta; oni su mogli ocijeniti korist svog utjecaja na poslove unutar najužega životnog kruga, u općinama, no o parlamentarnim izborima, o tome da bi i oni mogli posrednim putem sudjelovati u političkom zbivanju, imali su samo mutne predodžbe.

Raspoloženje istarskih seljaka neposredno nakon revolucije ogleda se donekle u izvještajima predstavnika austrijske uprave. Kotarski komesar u Buzetu pisao je 4. IV. glavaru istarskog okruga u Pazin, da seljaci u Ćićariji smatraju konstituciju samo lukavim pokušajem da se narod prevari; ako se ne olakšaju nameti, oni će se, vele seljaci, sakupiti i sami urediti stvari, kako je pravo. Plaćanje izravnih poreza sasvim je prestalo.[49] Kotarski komesar u Cresu javlja 6. IV. u Pazin, da su stanovnici kvarnerskih otoka nezadovoljni svojim stanjem: otoci pripadaju carinskom području Dalmacije, zbog čega stanovništvo plaća velike takse za predmete, koji su mu neophodno potrebni, ali ne uživa povlastice, kakve uživa Dalmacija, gdje nema zemljišnog poreza i vojne obaveze.[50] Komesar u Rovinju osvrće se u svom izvještaju od 6. VI. na prilike u kotaru od mjeseca travnja

[48] O ustanku seljaka i njihovu raspoloženju 1848. De Franceschi, str. 68—69, 76—77.
[49] Mitis u Atti e memorie 34, str. 47.
[50] Isto, str. 53—54.

do lipnja, pa kaže, da je narod povoljno primio proglašenje ustavnosti, ali da je mali puk sklon vjerovati, da više ne će biti poreza, daća ni vojničke službe, tako da će narod biti gotovo suveren.[51]

Dakako, izvještaji predstavnika austrijske uprave o prilikama u pojedinim kotarevima ne odnose se samo na seljake nego često i na gradsko stanovništvo, no ukinuće kmetstva, olakšice u porezima i raznim podavanjima ticale su se najviše seljaka, i oko toga kretao se njihov interes.

Nema sumnje, da su oni malobrojni školovani Hrvati u Istri, a to su bili većinom svećenici, i predstavnici maloga građanstva istočne Istre bili svijesni toga, da su se nakon revolucije našli u spletu sudbonosnih događaja, i sigurno je, da su i oni gojili s obzirom na budućnost najveće nade, vjerujući da će Slaveni na osnovi načela, koja je istakla revolucija, i prema svojem broju postati glavna snaga u Austriji. Dio hrvatskih intelektualaca već je prije 1848. pristajao uz narodni pokret u Hrvatskoj i preuzimajući štokavsko književno narječje i Gajev pravopis radio sa svoje strane na kulturnom i književnom povezivanju istarskih Hrvata s ostalim Hrvatima. I kao što su pratili kulturna i književna nastojanja građanske inteligencije u Hrvatskoj i pristajali uz njih, jasno je, da su još većma bili pod dojmom događaja 1848. godine.

Izbori za bečki parlament pokazali su, da je kod Hrvata u istočnoj Istri došlo do izražaja nacionalno stanovište u opreci prema talijanskom građanstvu. No poslije toga Hrvati ne nastupaju izrazitije politički, oni se ne okupljaju, jer je hrvatska inteligencija bila malobrojna i rasijana. Tek u susjednom Trstu, van same Istre, gdje je bilo pripadnika raznih slavenskih naroda, došlo je u studenom do okupljanja Slavena u političko »Slavjansko društvo«.[52] Članstvo je bilo vrlo izmiješano, u njemu je bilo Slovenaca, Hrvata, Srba, Čeha i Poljaka. I ma da je ono ispovijedalo vjernost caru i smatralo konstituciju »carskim darom«, težilo je, da bude predstavnik Slavena u austrijskom Primorju, da se zalaže za njihove interese i suzbija talijanski utjecaj. Ono je išlo za tim, da okupi i poveže članove i van Trsta, i da bi dalo o sebi glasa, ono je od ožujka 1849. izdavalo svoje glasilo »Slavjanski rodoljub«.

Uzevši u cjelini, bilo je dovoljno vanjskih poticaja, da i istarski Hrvati izraze svoju političku volju, da pokažu što misle: treba li Istra i dalje ostati u sklopu Austrijskog primorja ili treba njezin politički položaj urediti drukčije. O tome postoji zasada još dosta malo vijesti, i one su dobrim dijelom iz službenih izvora. Kotarski komesar u Krku piše 1. IV. višoj oblasti u Pazin, da stanovnici njegova kotara ne žele doći ni pod Veneciju ni pod

[51] Mitis u Atti e memorie 35, str. 287—288.

[52] O Slavjanskom društvu u Trstu vidi prikaz Lovre Žvaba *Zgodovinske črtice o »Slavjanskem družtvu« v Trstu,* Slovan 1886., br. 9 i dalje.

Hrvatsku.[53] Komesar voloskoga kotara iznosi 8. IV., da se u Rijeci neki priklanjaju mletačkoj republici, ali misli, da će se tome možda oduprijeti njegov kotar, koji je pripadao starom austrijskom dijelu Istre.[54] Iz Zadra došao je poziv stanovnicima kvarnerskih otoka, da se priključe Dalmaciji, kojoj su nekada ti otoci pripadali; na otocima se pojavilo izaslanstvo zadarske općine da u tom smislu djeluje na ljude. I doista, građani Maloga Lošinja zaključili su 25. IV. da zatraže priključenje Dalmaciji; to isto zaključili su stanovnici Velikog Lošinja.[55] Međutim, Cresani i Krčani nisu povoljno odgovorili na poziv Zadrana.[56] Kotarski komesar u Buzetu javlja 7. VI. u povodu izbora za bečki parlament, da se izbori u selu Slumu nisu mogli održati zbog oporbe naroda, a oni koji su osvanuli na biralištu, izjavili su, kako izvještava komesar, da se putem izbora želi pokrajini nametnuti vojnička uprava kao u Hrvatskoj.[57]

Iz tih službenih izvještaja može se zaključiti samo to, da hrvatsko pučanstvo Istre nije imalo jedinstvene političke volje ni svijesti. Istarski seljaci vjerojatno nisu mogli zamisliti, kakva bi za njih nastala korist, ako Istra ne bi više bila dio Austrijskog primorja. Njima je bilo do olakšanja njihova ekonomskog položaja, a od Hrvatske mogao ih je odvraćati strah, da će doći pod upravu, kakva je bila u Vojnoj Krajini, i da će im se nametnuti razni drugi tereti. Isto tako je razumljivo, da interesi seljaka nisu mogli biti na strani onih talijanskih građanskih slojeva, koji su težili za priključenjem Istre Veneciji i Italiji. Kod građana u Malom i Velikom Lošinju mogle su u pitanju povratka njihovih otoka Dalmaciji odlučivati ekonomske olakšice, koje je imala Dalmacija, zatim činjenica, da je Lošinj pripadao vjekovima Dalmaciji i da se veza s upravnim središtem Istre, Pazinom, činila neprirodnom, odnosno da bi veza sa Zadrom bila prirodnija. No teško je reći, koji su neposredni razlozi djelovali na to, da se Cresani i Krčani opredijele drukčije nego Lošinjani i da odbiju priključenje Dalmaciji; možda su u svemu odlučivali neki posebni lokalni interesi i naročite prilike u pojedinim mjestima.

Hrvati istočne Istre, barem dio njih, bili su po svojoj nacionalnoj svijesti dalje od ostalih Hrvata u Istri; u istočnoj Istri izabran je u bečki parlament zastupnik hrvatske narodnosti, ali ni tamošnji Hrvati ne određuju dugo svoje gledište prema pitanju, kamo bi trebali pripasti oni i ostala Istra, i tek potkraj 1848. postoje svjedočanstva o tome, kako su se odnosili prema jednom od najvažnijih pitanja za sve Hrvate — prema pitanju cjelokupnosti hrvatskih zemalja.

[53] Mitis u Atti e memorie 34, str. 41.
[54] Isto, str. 61.
[55] Isto, str. 109, 116.
[56] Isto, str. 86, 127.
[57] Mitis u Atti e memorie 35, str. 289.

Zahtjev za sjedinjenje hrvatskih zemalja mogao je, razumije se, doći prije svega iz središta političkoga zbivanja u Hrvatskoj, iz Zagreba. Na narodnoj skupštini u Zagrebu 25. III. zaključeno je, da se pred kralja iznese zahtjev za sjedinjenje Dalmacije i Krajine s Hrvatskom na temelju historijskog prava i da se Hrvatskoj vrate oni njezini dijelovi, koji su bili tečajem vremena izgubljeni i sjedinjeni s Ugarskom i Austrijom.[58] Hrvatski sabor, koji se sastao 5. VI., zatražio je u adresi na kralja, uz ostalo, da se Donja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra i Gorica stave u bliži savez s kraljevinama Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom.[59] Malo kasnije, 11. VI. sabor moli kralja, da se Hrvatskoj priključi Dalmacija, a s njom i dalmatinski otoci Krk, Cres i Lošinj, premda se sada nalaze u upravnom području Istre.[60] U svom manifestu na narod sabor napose ističe državno pravo Hrvatske prema Mađarima, ali ističe i načelo narodnosti: »Kucnuo je čas narodah, oni će se po jeziku opredijeliti i međusobnom pomoći prot nasilju neprijatelja svoga osigurati. Tom pozivu slčdujući primili smo mi sjedinjenje novouzkrsnuvše vojvodine Srbske sa našom trojednom kraljevinom, i očekujemo pridruženje još i ostalijeh južnoslavenskijeh austrijskijeh pokrajinah, da tako kao jedno tijelo s ostalijem na isti način sastavljenjem (!) narodima u savezu na temelju jednakosti osnovanom carstvo austrijsko uzdržimo«.[61]

Kad se sabor razišao, poslove je dalje vodio saborski odbor. U prijedlogu, što ga je odbor izradio za nagodbu s Mađarima, ponovo se ističe pitanje hrvatske cjelokupnosti. Granice kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije mnogo su dalje dopirale u starim vremenima nego danas — veli se u prijedlogu —, i dok jedan dio ovih kraljevstava još danas stenje pod turskim jarmom, dotle se pod austrijskom upravom nalaze Dalmacija, Donja Štajerska i dio Kranjske pored nekih primorskih okružja istarskih, koji su pripadali staroj Hrvatskoj.[62] Odbor je još jednom iznio svoje gledište o cjelokupnosti hrvatskih zemalja i njihovu odnosu prema drugim zemljama na slavenskom jugu. Izrađujući točke, kojih se hrvatsko izaslanstvo trebalo držati pri pregovorima s Mađarima u Beču, odbor je istakao da Dalmacija i Kvarnerski otoci pripadaju Hrvatskoj po historijskom političkom i jezičnom pravu, i da Hrvatskoj treba priznati pravo da stupi u bliže odnose sa svojim susjedima srodnog jezika.[63]

[58] Novine dalmat.-horvatsko-slavonske 1848, Prilog (u Sveučilišnoj knjižnici uvezan uz br. 25. od 25. III.).

[59] Saborske novine 1848, br. 6., točka 6. Adrese.

[60] Isto br. 7., str. 25.

[61] Isto br. 12., str. 47.

[62] *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages unter der nationalen Bewegung vom Jahre 1848...* Hrsg. von Stephan Pejaković, Beč 1861, str. 115.

[63] Isto, str. 122.

Takvo je bilo stanovište službene Hrvatske u pitanju odnosa hrvatskih i drugih zemalja na slavenskom jugu. Razabire se, da najviše političko predstavništvo tadanje građanske Hrvatske nije sasvim jasno i bez kolebanja izradilo stanovište o tome, kakve bi trebale biti granice nove Hrvatske i njezin odnos prema drugim južnoslavenskim zemljama u okviru Monarhije. Za to se mogu navesti neki razlozi. Hrvatska i Slavonija bile su u državnopravnoj zajednici s Mađarima, Dalmacija i Istra pod Bečom, slovenske zemlje također pod Bečom, a krajevi nastanjeni srpskim življem bili su pretežno pod Mađarima. Hrvatske zemlje mogle su se ujediniti i uspostaviti vezu s drugim južnoslavenskim zemljama samo temeljitom promjenom dotadanjih političkih odnosa. Građanska Hrvatska, kojoj je u dio pala historijska zadaća da nastoji oko okupljanja Hrvata i južnih Slavena, našla se u teškom položaju između Austrije i Mađarske. Jedinstvo hrvatskih zemalja i uspostavljanje bilo kakve zajednice s drugim južnoslavenskim zemljama moglo je naći rješenje samo u revolucionarnom zahtjevu, da se promijene dotadanje granice na slavenskom jugu na osnovi poštivanja načela narodnosti i jezika. No građanska Hrvatska nije pošla tako daleko, pozivajući se prije svega na hrvatsko historijsko pravo, kojim je feudalna Hrvatska do 1848. branila svoj naročiti državnopravni položaj u ugarskoj zajednici protiv mađarskog presizanja. Historijsko pravo je i dalje služilo kao oružje u borbi za očuvanje prava Hrvatske prema Mađarskoj, po historijskom pravu Dalmacija je pripadala Hrvatskoj i Slavoniji, no hrvatsko historijsko pravo nije se moglo protegnuti na sve južnoslavenske zemlje u Monarhiji. Radi toga se službena Hrvatska poziva na pravo jezika i narodnosti. I po tome kao i po historijskom pravu ona dira u interese Mađara jednako kao i Austrije, i odatle slabost građanske Hrvatske u tom pitanju i kolebljivost u političkim formulacijama. Ipak izlazi jasno ovo: ako je građansku Hrvatsku u prvom redu zanimalo jedinstvo hrvatskih zemalja, misao o zajednici svih južnoslavenskih zemalja u sklopu Monarhije nije puštena iz vida. U narodnoj zajednici na slavenskom jugu imala se naći i Istra; po svom istočnom dijelu i otocima ona bi trebala biti dio historijske Hrvatske, a drugim dijelom dio šire južnoslavenske zajednice. Nema sumnje, da bi građanska Hrvatska bila jasnije obilježila svoje stanovište o političkom povezivanju Hrvata i južnih Slavena, da je njezin položaj bio jači i da je ona mogla svoje političke ciljeve otvoreno postaviti nasuprot Beču i Pešti.

Sigurno je, da je razvoj događaja u Austriji i Hrvatskoj navodio istarske Hrvate na to da se i oni politički izjasne. No na njih je još neposrednije utjecalo zbivanje u samoj Istri. Politički zreliji sloj istarskih Hrvata mogao je ocijeniti opasnost talijanskih nacionalnih težnja; naročito ih je pogodio zahtjev talijanskih zastupnika u parlamentu, da Istra bude službeno priznata talijanskom pokrajinom. Osim toga je na njih djelovalo i pismo zastupnika istočne Istre u parlamentu Josipa Vlaha, koje je on 27. XI. 1849. uputio

iz Kromjeriža bratu Martinu, općinskom načelniku u Kastvu, pozivajući pučanstvo istočne Istre da zatraži priključenje Hrvatskoj.[64]

Kao odgovor na sve to, napose na talijansko presizanje pojavio se 14. XII. 1848. prosvjed iz Lovrana, općine u istočnoj Istri.[65] Lovranci vele, da su čuli, kako neki istarski zastupnici, odviše zauzeti za pogibeljne reforme u upravi i za institucije škodljive domovini, nastoje u parlamentu da Istru pretvore u talijansku pokrajinu, a ne poznaju narode, njihove običaje, njihovo stanje (ressource), potrebe i mjesne prilike. Međutim, kao što je stara Liburnija bila pod Rimljanima podčinjena jednoj od panonskih prefektura — bila je dakle slavenska i hrvatska — tako su oni kasnije bili pod »ilirsko-slavenskim guberniom u Ljubljani«, napokon za francuske vladavine, koja da je bolje shvatila interese puka, bili su pripojeni riječkoj intendanturi, i to je, vele, u ono doba, bilo za njih vrlo povoljno radi blizine oblasti i jednostavnosti procedure. Jednodušna je želja Lovranaca, da ustavotvorni parlament priključi općine istočne Istre Rijeci. Te su općine potpuno slavenske, u njima se propovijeda i služi misa u »ilirskom« jeziku, kroz mnogo stoljeća se ondje održala liturgija na slavenskom jeziku. Pučanstvo Kastva, Voloskoga, Veprinca, Lovrana, Mošćenica i drugih mjesta ne može opstati bez Rijeke, koja je u onom kraju kao trgovački grad isto toliko važna kao što je Trst u svojem kraju. »Odbijamo dakle sa indignaciom fantastičnu ideu gorirečene gg. istrijanskih poslanikah (nama dobro poznatih) hotiućih iz naše hèrvatsko-slavenske zemlje načiniti pokrajinu taliansku.« Potpisnici lovranskoga prosvjeda istupaju vrlo oštro protiv talijanskih zastupnika i kažu za sebe, da se kao dobri i vjerni Austrijanci ne će nikada miješati s talijanskim izdajicama. Prosvjed završava riječima: »Ograđujemo se dakle kao Hèrvati i Slaveni svečano i u najboljoj formi pravah, koja smo dobili za osiguranje naše narodnosti, proti sjedinjenju i spojenju s italianskim imenom ili pokrajinom; dà izjavljujemo se jednodušno za hèrvatsko slavenstvo i prebivanje oblastih naših u našoj dragoj varoši Rieci, od koje odciepljeni težko će biti upravljanje s ovim siromaškim kranjskim (!) pukom.«

Lovranski prosvjed izazvao je neke ljude u Voloskom, koji su sa svoje strane objavili rezoluciju kao odgovor na lovranski prosvjed. Oni su pridobili za sebe i dobar dio Hrvata u istočnoj Istri.

Pokretači voloskog odgovora obaraju se oštrim riječima na lovransko općinsko vijeće, koje bi, vele, htjelo biti tumačem mišljenja pučanstva istočne Istre; koje bi htjelo da se istočna Istra priključi Hrvatskoj i Rijeci, dok, kako kažu pokretači voloskog odgovora, pučanstvo istočne Istre želi uvijek ostati vezano uz Austriju, uz trščansko namjesništvo. Protive se predstavnicima lovranske općine, koji bi htjeli da stanovnici istočne Istre budu

[64] Il Diavoletto, br. 77. od 5. I. 1849. Tekst, koji se odnosi na pismo Josipa Vlaha, sadržan je u Voloskom prosvjedu, točka 1., koji donosimo u bilješci 77.
[65] Slavenski Jug 1848, br. 61.

Hrvati, dok su međutim austro-iliri, odbijaju i grube riječi u lovranskom prosvjedu upućene istarskim zastupnicima, što dakako, i nerečeno, znači talijanskim zastupnicima.

Pokretači voloskog odgovora napali su potpisnike lovranskoga prosvjeda i lično, pa su se zatim, u nastavku svojega odgovora, posebnim prosvjedom obratili zastupniku istočne Istre u austrijskom parlamentu Josipu Vlahu; kažu, da su svoj prosvjed uputili izravno vladi, »al Eccelso I. R. Ministero«, i samom zastupniku Vlahu uzimajući kao neposredni povod pismo, koje je on preko svojega brata Martina uputio pučanstvu istočne Istre, da se ono politički opredijeli za Hrvatsku. Pokretači voloskoga prosvjeda ovako iznose svoje mišljenje: 1. prosvjeduju protiv toga, što su bili pozvani od zastupnika Vlaha da dadu svoje potpise za priključenje Hrvatskoj, jer je to od štete za njihove moralne i materijalne interese; 2. pošto oni uviđaju, da Trst predstavlja središte i privlačivu snagu za njihovu moralnu i trgovačku dobrobit, za njihovu socijalnu, političku i ekonomsku korist, jednom riječi Trst je srce, koje im daje život, izjavljuju jednom za uvijek da hoće, kao što su bili u prošlosti, tako i u budućnosti ostati u svemu povezani s Trstom, politički, upravno i vojnički, i s pokrajinom Istrom dijeliti udes grada Trsta; 3. kao pomorci daju se na plovidbu, kao posjednici na trgovinu i na poslovne špekulacije s Trstom, zato moraju podjednako općiti talijanskim i ilirskim jezikom, a u vođenju svojega poslovanja moraju se služiti talijanskim kao jedinim jezikom, u kojem su izobraženi, premda govore ilirski; zato energično prosvjeduju, da se za sudske poslove uvede bilo koji drugi jezik osim talijanskoga, jer je to bio jezik suda u prošlosti, a to je on i u sadašnjosti; 4. prosvjeduju protiv toga, da budu priključeni bilo civilnoj bilo vojničkoj Hrvatskoj, žele ostati pravi i vjerni Austrijanci ujedinjeni s Trstom i zajedno s Istrom sačinjavati cjeloviti dio Austrijskoga primorja, slobodni od bilo kakva utjecaja Italije ili Hrvatske; 5. najzad ističu svoju spremnost »da proliju, ako ustreba, posljednju kap krvi« za cjelovitost Primorja, za ustavnu slobodu i za prijestol, pa svojski preporučuju zastupniku Vlahu, da u slučaju potrebe u parlamentu i svagdje drugdje podržava njihovo mišljenje, boreći se svom energijom protiv mišljenja protivnika, jer će inače biti prisiljeni da ga pozovu na najstrožu odgovornost. Na koncu se navodi, da je za revoluciju dano 4000 potpisa.[66]

[66] Prosvjed je u Diavolettu datiran s 10. XII. 1848., što je tiskarska pogreška, jer se voloski prosvjed mogao pojaviti tek iza lovranske rezolucije od 14. XII.

Donosimo glavni dio voloskog prosvjeda:

»Si è mai veduta goffaggine maggiore, o sfacciataggine più temeraria di quella portata agli occhi del mondo dal sedicentesi Municipio di Lovrana?... farsi interprete dei sentimenti di Volosca, Lovrana, Veprinaz, Moschienizze, Bersez, ecc ecc., senza aver a ciò il benchè minimo mandato!... volerci aggregati alla Croazia, al Governo di Fiume; nel mentre è nostro vivo universal sentimento di rimanere sempre attaccati all'Austria, al Governo di Trieste!! volerci Croati, quando siamo austro-illiri!... dir parole villane ai deputati, e rappresentanti dell'Istria, dei quali abbiamo tutta stima e deferenza! (Il Diavoletto, br. 76, 4/I. 1849.)

Voloska rezolucija je napose zanimljiva. Njeni pokretači htjeli su raspravu o tome, kamo treba da pripadne Istra i kakvi su pravi interesi Istrana, prividno skrenuti s područja narodnog opredjeljivanja, pa su zato istakli potrebu da Istra ostane i nadalje pod Trstom, da ne bude tobože ni hrvatska ni talijanska; zatim, oni su htjeli psihološki djelovati na neupućene ljude plašeći ih vješto izmišljenom tvrdnjom, da bi priključenjem Istre Hrvatskoj izgubili možda civilnu upravu i došli pod vojničku. Uistinu, rezolucija, koja je potekla iz Voloskoga, imala je ne samo određen politički nego i nacionalni cilj. U odnosima, u kakvima se Istra tada nalazila, odvraćanje naroda od Hrvatske značilo je samo osiguranje talijanske prevlasti, to više, što rezo-

Protesta

1. Protestiamo contro la di Lei lettera d. d. Kremsier 27 novembre p. p. diretta al pregiatissimo di Lei fratello Sig. Martino Vlach, e dal medesimo mandata in giro in più esemplari, colla quale veniamo eccitati a delle sottoscrizioni, tendenti ad unirci alla Croazia, cui noi ci opponiamo, come a cosa, che riuscirebbe perniciosa ai nostri interessi morali e materiali.

2. Riconoscendo nella città di Trieste il centro, la forza centrifuga del nostro ben essere morale e commerciale, degli avvantaggi nostri sociali, politici ed economici: in una parola il cuore da cui ricevono vita le nostre pulsazioni: protestiamo una volta e per sempre di voler essere, siccome lo fummo per l'avanti, anche per l'avvenire, attaccati ed uniti in tutto e per tutto a Trieste, e in via politica, e in via amministrativa, e militarmenta, e di seguire colla provincia dell'Istria i destini della città di Trieste.

3. Essendo noi, come marittimi, dediti alla navigazione, e come possidenti in altra parte al commercio, ed a delle speculazioni colla stessa Trieste, e dovendo a tal fine comunicare non meno in italiano, che in illirico, ed usare maisempre la gestione di ogni nostro affare in lingua italiana, come la sola lingua scritta, in cui siamo elementarmente e scientificamente istruiti — null'ostante che parliam l'illirico —: protestiamo energicamente contro qualunque siasi lingua scritta che si volesse introdurre nel fôro, la quale non sia l'italiana, come quella, ch' è stata per l'addietro ed è tuttogiorno la sola lingua scritta dell'attuale nostro fôro.

4. Protestiamo di non volerci per verun conto aggregati nè alla Croazia civile, nè alla Croazia militare, di cui nullameno abbiamo ogni rispetto ed ammirazione; ma di restare, da veri e fedeli austriaci, uniti a Trieste, e fare colla provincia dell'Istria la parte integrante del Litorale austriaco, salvi da qualunque influenza tanto dell'Italia, che della Croazia.

5. E protestando per ultimo di spargere, quando occorra, fin l'ultima stilla di sangue per l'integrità dell'attual provincia del Litorale austriaco, come per la nostra libertà costituzionale, e pell'auspicato Trono dell'augustissimo nostro Monarca Francesco Giuseppe Primo, facendo appello al di Lei onore. Le inculchiamo:

Di sostenere, all'occorrenza, in faccia al Parlamento, ed ovunque, questi sentimenti sagrosanti da noi testè esternati, contro le massime da lei adottate, propugnando con tutta energia que'contrarî degli oppositori; poichè, diversamente operando, ed oltrepassando i limiti del mandato conferitole, ci duole di chiamarla, alla più stretta responsabilità per le conseguenze, contrariamente ai nostri voleri, derivabili.« (Il Diavoletto, br. 77, 5. I. 1849.)

Pokretači voloskoga prosvjeda kažu, da su sakupili 4.000 potpisa, u što Kastavci i potpisnici drugoga lovranskoga prosvjeda, koji niže navodimo, sumnjaju spočitavajući svojim protivnicima iz Voloskoga, da su na prijevaru skupljali potpise, a od nepismenih, koji da nisu razumjeli o čemu se radi, tražili da stave križ na papir. Očito na volosku rezoluciju i na način, kako su za nju skupljani potpisi, cilja u svojem dopisu Diavolettu (br. 78 od 7. I. 1849.) i neki A. M., što bi mogao biti Andrija Marot. Dopisnik kaže, da je neki, po nadimku Perucca, išao po prostranoj Kastavštini pitajući ljude, hoće li pod cara i Trst, ili pod bana i Rijeku; ako su se izjasnili za prvo, onda da su stavili križ pod neki nepročitani i neprotumačeni program.

lucija traži za Hrvate, koji govore »ilirski«, talijanski jezik kao službeni. Koliko mi je poznato, istarski separatizam je tako prvi put istaknut ovako javno i politički proračunato protiv hrvatstva, jednako kao i plašenje ljudi, da bi u Hrvatskoj mogli doći pod vojničku upravu. Jedno i drugo se kasnije iskorištavalo kao sredstvo u borbi protiv hrvatske misli u Istri, slično kao što se dalmatinstvo i dalmatinsko autonomaštvo stavljalo kao prepreka na put sjedinjenja Hrvatske i Dalmacije.

Voloska je rezolucija izazvala kastavsku općinu, i ona je na nju odgovorila 4. I. 1849 predstavkom upućenom Ministarstvu unutarnjih poslova u Kromjerižu.[67] Kastavci ističu najprije, da im ustav osigurava jezik i narodnost, a to im osigurava i pouzdanje u riječ, »koju je ministerium u svojem svečanom i važnom proglasu izrazio«. Zatim nastvljaju: »Mi po narodu i jeziku Slavjani gorko plačemo nad strastju i sebičnosti nčkojih od naše bratje, koji jezik i narodnost, što bi im polag svoje naravi moralo biti najsvetie, zatajili jesu.« »Peče nas — vele dalje — također lakoumnost mnogih između susčdne naše bratje, koji prevareni od někojih talianskih emisarah dali su se zavesti, te su podpisali molbu iliti protestaciu, kojom bi hotěli vlastiti svoj jezik na navčke uništiti i město njega drugi uvesti.« Kastavci tvrde, da na lovranskoj rezoluciji nema 4.000 potpisa, nego tek par stotina, a i ti da su dobiveni na temelju lažne prijetnje, da bi općine istočne Istre pripojenjem Hrvatskoj došle pod vojničku upravu. Kastavci traže od vlade, da budu pridruženi onoj pokrajini, koja je za njih »priličnija i probitačnija«, i da im uzdrži narodnost i jezik na sudu i u školama. Kako se navodi, za kastavsku rezoluciju sakupljena su 682 potpisa.

Tada su se, 15. I., ponovo javili Lovranci, da i oni odgovore na voloski prosvjed.[68] Lovranci kažu, da je voloski prosvjed, uperen protiv njihove rezolucije, toliko ožalostio njihovo domovinsko čuvstvo, te ne mogu šutnjom i nemarom prijeći preko zabluda toga prosvjeda. Oni će uvijek ostati iskreno

[67] Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske 1849, br. 7. Objavljeni tekst je prijevod. — Kastavska predstavka objavljena je u prijevodu s talijanskoga, uz još neke dokumente, u Našoj Slozi, Pula 1911., broj 15, pod naslovom *Općina Kastav u borbi za hrvatstvo Liburnije*. Na predstavci su potpisani: Martin Vlah, načelnik, Vjekoslav Karlavaris (u Našoj Slozi Carlavaris) i Franjo Marotti, odbornici; zatim se nižu potpisi zastupnika općinskog vijeća, izbornika, većinom građana, i općinara vanjskih, poreznih općina Kastva, u svemu, kako navodi Naša Sloga, 682 potpisa i križeva. Prijevod predstavke u Našoj Slozi razlikuje se — više nego što bi se očekivalo — od prijevoda, koji je objavljen u Novinama dalmatinsko-hervatsko-slavonskim. Na predstavci je dodatak dekana Vjekoslava Vlaha, datiran 15. XII. 1848., u kojem se posvjedočuje, da je u župama Kastav, Volosko, Veprinac, Lovran, Mošćenice i Berseč slavenski jezik materinski i opći. Ministarstvo je riješilo predstavku kastavske općine dostavivši joj prijepis poznatog odgovora, koji je ministar Stadion dao 15. XII. 1848. talijanskim zastupnicima iz Istre u austrijskom parlamentu.

[68] Tekst lovranskog odgovora objavio je Matko Laginja u »Vijencu« 1879, br. 49 i 50. Jezik lovranskog odgovora toliko je zastario i nerazumljiv, da ga je već Laginja u cijelosti dotjerao i tako objavio u br. 50 i 51 »Vijenca«. Čini se, da Laginjin tekst nije u svakoj pojedinosti točan, stoga sam u citatima negdje odstupio od njega. Kao potpisnici odgovora lovranske općine navedeni su Ivan Karst. Plocich, glavar (u Diavolettu, br. 76. od 4. I. 1848. Polcich!), Frano Cercich, župnik kanonik, i Virgil od Persich.

skloni tršćanskoj pokrajini; »uza sve to — vele — valja da Slaven u svakoj neprijateljskoj prigodi uzdigne svoj štit i svoju riječ u slavu narodnosti te očituje svijetu i braći, kako znade dušom i tijelom, nad sva životna dobra, čuvati i slaviti tek junački probuđenu samosvojnost narodnu.« Lovranci spočitavaju pokretačima voloskoga prosvjeda, što su se oprli skupljanju potpisa u prilog njihove rezolucije. »Vi se dakle usudiste oprijeti najpravednijem sredstvu, da se sazna misao i čuvstvo stanovnika vaše slavenske materinske zemlje, vi nemate smionosti dopustiti, da se pravim putem iskuša, koliko bi se potpisnika moglo pridobiti, koji bi iskazali svoju vjeru i nagnuće za spajanje s Hrvatskom. Vi time već unaprijed dovoljno pokazujete bojazan za uspjeh takva pokusa, koji bi nedvoumno, proti vašem mnijenju, pokazao, da se slavenski puk ne klanja vašem izdajstvu.« Lovranci smatraju, da je protivljenje nastojanju, da se ispita raspoloženje stanovnika istočne Istre, ne samo nedostojno, već da ono ne može imati nikakve vrijednosti ni za javno mnijenje. Ako i jesu pokretači prosvjeda — kaže se u lovranskoj rezoluciji — dobili do četiri hiljade potpisa, što su nedokazano proglasili ili su potpise možda samo ubilježili, to »još ostaje mnogo tisuća domorodaca, koji ni u čemu ne žele dijeliti vašu preuzetnost i političku sljepoću, dobro znajući da u sadanjim vremenima bez uzdizanja narodnosti nema puku sreće niti mu ima napretka, duhovnoga i materijalnoga, jer tko u svojoj kući radi po namjeri drugih ljudi, više pridjela kao sužanj za tuđu korist nego li za svoju.« Lovranci se dalje osvrću na ekonomske razloge iznesene u voloskom prosvjedu u prilog tome, da Istra i dalje ostane spojena s Trstom. Oni smatraju, da ti razlozi ne stoje, jer ako je istina da mnogi brodovlasnici imaju zaradu od tršćanskih trgovaca uime brodarine, s druge strane neki su pomorci stekli sreću u Carigradu, Odesi, neki u Apuliji, a mnogi u Francuskoj, pa »bi valjalo da se naš puk, koji od te sreće malo uživa; odmah spoji s njihovom državom, da se otrese svoje narodnosti...« »Mi pak pitamo svu istočnu Istru, da li ona priskrbljuje od Trsta svoje kućne potrebe, zemaljske ili duhovne i da li igdje drugdje van svojih mjesta osim u Rijeci prodaje išta od ribolova, od drva, zemaljskih proizvoda, marve ili rukotvorstva.« Ni trgovinu, a ni naobrazbu ne daje im Trst, naprotiv, to imaju od Rijeke. »Kakvo nam je blagostanje u gospodarstvu i obrtu donijelo spojenje s Trstom, neka pokaže dosadanje uboštvo našega puka.« Trst je daleko od njih. »Malen broj onih, koji mogu trgovati na veliko, jedva da i pomisli na dobro puka.« Lovranci ne vide razloga, da se trgovačke veze prekinu s Trstom, nakon što budu združeni s riječkom županijom. No oni uvjeravaju, da će krajevi istočne Istre moći napredovati samo onda, kad Rijeka ovlada karlovačkom cestom radi što lakše dopreme robe, kad Rijeka utvrdi svoje trgovačke zakone i izgradi sigurniju luku, »sve stvari, koje može slavenska narodna vlada prije izvršiti nego ikoja druga.« Lovranci prosvjeduju, da se u Istri uvede talijanski jezik kao službeni, kako to hoće voloska rezolucija,

pa kažu, kakve bi odatle nastale posljedice: »Dakle mi seljani, građani, težaci, čobani i mornari,... koji svi ilirski govorimo, a samo najmanji dio naučio je u tuđini talijanski, mi, hoćete, da u tom... jeziku vršimo naše općinske i javne poslove, hoćete da i nadalje budemo prisiljeni stavljati križ na protokole, svakovrsne akte i pismene pogodbe, a da sami ne možemo o njima suditi...« Protivnici kažu, da se opiru sjedinjenju s građanskom ili vojničkom Hrvatskom, jer kao pravi i vjerni Austrijanci žele ostati spojeni s Trstom. Na to odgovaraju Lovranci: »Koji bezumnik može tvrditi, da u Hrvatskoj mogu ostati građanski i vojnički zakoni, kakvi su sada, i da će ikada više gospodovati prijašnja samovolja.« »Istra, Hrvatska, Rijeka i Dalmacija, kao i sve austrijske zemlje, uživat će ustavnu slobodu i ravnopravnost«, izjavljuju potpisnici lovranske rezolucije.

Ta druga lovranska rezolucija je ne samo opširnija nego prva, nego je i politički određenija. Lovranci su u prvoj rezoluciji zaokupljeni interesima istočne Istre i za nju oni traže priključenje Rijeci, odnosno Hrvatskoj. I u drugoj rezoluciji oni se najviše bave razmatranjem prednosti, koje će imati istočna Istra, ako se pripoji Hrvatskoj, no oni iznose svoje razloge na vrlo jasan način s gledišta narodnih i ekonomskih interesa; pri tom oni misle hrvatske zemlje u cjelini, što se napose vidi iz završnoga dijela rezolucije, gdje izričito spominju Istru, Hrvatsku, Rijeku i Dalmaciju. U tom pogledu je druga lovranska rezolucija određenija i od kastavske rezolucije.

Malo kreševo, koje je izbilo među Hrvatima u istočnoj Istri, odjeknulo je kod Slavena u Trstu i u hrvatskoj javnosti; stanovište Lovranaca i Kastavaca bilo je primljeno sa zadovoljstvom.

Slavjansko društvo u Trstu pohvalilo je Lovrance, što su istupili tako domoljubno i savjetovalo ih, da i ubuduće tako čine, no društvo je odbilo molbu Lovranaca, da se njihov odgovor na rezoluciju iz Voloskoga raspravi u samome društvu i razglasi u javnosti. Društvo je smatralo, da valja izbjeći tome, da se još većma razbudi nesklad i rasprava među općinama posestrimama, to više, što je i onako poznato iz tršćanskih novina, kakvom su lukavošću protivnici tražili potpise od priprostih stanovnika. Društvo je ujedno iznijelo svoje mišljenje, da još nije vrijeme da se govori »o razdělitvi austrijanskih deželah.«[69]

Kao tumač raspoloženja hrvatske javnosti i zadovoljstva radi izjava u prilog priključenja Hrvatskoj istupilo je društvo »Slavjanska Lipa« u Zagrebu. Pri tom se pokazalo, da je neslužbena Hrvatska pošla dalje od hrvatskog sabora. Odazivajući se 22. XII. na prvi prosvjed Lovranaca »Slavjanska Lipa« ih pozdravlja i bodri da izdrže u svojim težnjama. U svojoj poruci kaže među ostalim: »Mila bratjo Istrianci! Sèrca su nam junačka od mila poigrala, kad smo mi... razumieli, kako se vi, mila bratjo, muževnom

[69] Slavjanski rodoljub 1849. br. 1, str. 6. Prvi broj izašao pod naslovom »Dokaz vravnanja in delavnosti Slavjanskiga družtva v Terstu«.

odvažnostju tuđinstva otresate, kako se vi kao vierni sinovi slavjanske majke siećate milog roda svoga i junačke kolievke svoje. Zato mila bratjo, pozdravljamo vas iz pobratinske zemlje ove, nekadašnje i ako bog da i buduće domovine vaše...« Slavjanska Lipa obavještava Lovrance, da je njihovu protestaciju predala banu Jelačiću i ministru Kulmeru, da bi je oni poduprli; ona uvjerava Lovrance, da su joj poznate njihove nevolje i dodaje: »Poznato nam je podobro da bi zemlja vaša u bratinskom savezu sa jednoplemenitom bratjom blagostanjem svake vèrsti procvietati mogla...« Lovrance bodri ovim riječima: »Mili rode! nadaj se i očekivaj sretnie doba pun povierenja u jednokèrvnu bratju svoju; nije doba ono više daleko, gdje će se kamenita vrata na krasnom gradu Rieki, kog toli ljubite, vami za navieke otvoriti, gdie će bogata plav i vaše narodne sreće broditi od jednoga do drugoga vašeg grada primorskoga.« Slavjanska Lipa ovako završava svoju poruku: »Moleći vas, da nam u neprestanom obćenju odkrijete sve gèrdne rane vaše, koje lieka traže, da se sa svom moćju duha slavjanskoga za njeg pobrinemo, ostajemo u toj želji, da budete i nadalje proroci duha našeg, da životvorno slovo vieka našeg razprostirete kraj tog sinjeg mora od sela do sela, od grada do grada.«[69]

Malo poslije toga Slavjanska Lipa se ponovo sjetila Istre; u proglasu. koji je uputila Dalmatincima, kaže se uz ostalo: »Želja je naša, da primorje naše, gradovi Senj, Rieka i sva Istria u buduće također i vaša domovina bude...«[71]

Dok se kod Hrvata u istočnoj Istri javljao otpor protiv talijanskih nacionalnih težnja, dotle se kod Talijana Istre gotovo u isto vrijeme pokazuje šire zasnovano nastojanje da se dokaže, kako je Istra u većem dijelu talijanska pokrajina. Neposredan povod za akciju s talijanske strane bilo je ono pismo Stadionovo, kojim je odbio zahtjev, da se u Istri u sve javne poslove uvede talijanski jezik. Talijanski zastupnici Madonizza, Vidulich i De Franceschi, obavještavajući 2. I. 1849. svoje zemljake o ministrovu odgovoru, pozvali su ih neka istupe za svoj jezik i narodnost. U očitom sporazumu sa zastupnicima koparska općina pozvala je 15. I. druge općine na području bivše mletačke Istre, da se izjasne u tom smislu, napose je upozorila, da bi trebalo pokazati, kako i Slaveni bivše mletačke Istre daju prednost talijanskom jeziku. Da bi se ujedno »osujetile zloporabe stranke, koja poduzima štetnu slavensku propagandu« u zemlji, koparska općina savjetuje drugim općinama, neka pozovu u svoja sjedišta vijeća svojih podopćina zajedno s izbornicima i neka u zapisnik uzmu njihove »slobodne izjave i iskaze« o nekim pitanjima, među njima i o ovima. U kojem jeziku bi željeli da se odgaja njihova mladež? Jesu li zadovoljni, da se u službenim raspravama, kod sklapanja ugovora i u trgovini i nadalje upotrebljava talijanski

[70] Slavenski Jug 1848, br. 63.
[71] Isto 1849, br. 2. Proglas je datiran na Božić 1848

jezik, ili su za neki drugi jezik? Ako znaju slavenski pismeni jezik, valja imati na umu razlike među književnim slavenskim jezicima, t. j. glagolanjem (il glagolito), kranjskim, dalmatinskim ili dubrovačkim, vlaškim (il valacco) i hrvatskim.[72]

Kako se navodi. u prilog talijanškom jeziku i narodnosti izjasnile su se i slavenske podopćine, što uostalom ne iznenaduje. Talijanski jezik bio je jezik mletačke uprave kroz stoljeća; seljaci su dali izjave pozvani pred talijansku gospodu, odgovarali su na pitanja sastavljena za određenu svrhu, nacionalno su bili neosviješteni i lako ih je bilo uvjeriti, da jezik njih seljaka ne može imati mjesta u upravi kao jezik gospode; osim toga do tada nije još bilo došlo do opreka između građana i njih, koji su pod Venecijom živjeli kao slobodni seljaci.

Svi nacrti o narodnom jedinstvu na slavenskom jugu, sve slobodarske težnje bile su naskoro sasvim potisnute. Dne 7. III. 1849. austrijski je parlament u Kromjerižu raspušten, a ustav oktroiran. No i taj ustav ostao je samo na papiru. Centralizam se sve više učvršćivao, nastupila je reakcija. Novim smjerom događaja bili su u Istri razočarani i Talijani i Hrvati. Kod primorskih Slavena nastupila je pometnja, što se vidi prema djelatnosti »Slavjanskoga društva«. Ono i dalje ističe interese Hrvata i Slovenaca u Primorju, sada u duhu još veće lojalnosti, ali što dalje to manje glasno. Društvo se nastoji prilagoditi novim prilikama, gubi sve više politički značaj i postaje društveno sastajalište. Godine 1850. pokreće doduše u ožujku novi list »Jadranski Slavjan«, no taj je mjesečnik, za razliku od »Slavjanskog rodoljuba«, samo zabavan i poučan list; doživio je samo šest brojeva kao i njegov prethodnik. Najzad, »Slavjansko društvo« pretvara se u mjesto za zabave i naprosto nestaje u razdoblju apsolutizma.

Zaključak

Revolucija, koja je potresla Monarhiju, pokrenula je i dio naroda u Istri, iako se događaji u toj maloj pokrajini nisu razvili do revolucionarnih razmjera. I u Istri pojavile su se težnje i nastojanja, da se odnosi među narodima u njoj postave na nov temelj. Nužno je došlo do opreke između težnja talijanskog građanstva s jedne i hrvatskoga maloga građanstva i

[72] (Francesco Salata), *Il diritto d'Italia su Trieste de l'Istria. Documenti.* Torino 1915., str. 250—253. Pitanja, koja navodimo, glasila su: 2. Quale sia la lingua, in cui preferirebbero di veder educata la propria gioventù, la quale intendesse di progredire negli studi, ed aprirsi l'adito così ad impieghi, od a migliorare comunque il proprio stato? 3. Se nelle ufficiose pertrattazioni, nella stipulazione dei contratti, ed altre esigenze del civile commercio siano contenti che sèguiti a dominare l'uso della lingua italiana scritta; o se per avventura desidererebbero qualche altra lingua e quale? 4. Se intendano perfettamente la *lingua slava scritta,* ben avvertendo le differenze, che passano tra gli idiomi slavi letterari; cioè tra il *glagolito,* in cui si trovano espresse le preci, salmi, ed altre liturgie della Chiesa — il *cragnolino,* in cui sogliono comparire le versioni degli Editti. Regolamenti, ed altre ufficiose pubblicazioni da parte dell'Eccelso I. R. Governo; il *Dalmatino* o *Raguseo;* il *Valacco* ed il *Croato?* (Str. 251—252.)

inteligencije s druge strane. Karakter događaja u Istri, njihov zahvat u širinu i stepen jačine ovisio je o raznim činjenicama: o cjelokupnom zbivanju u monarhiji, događajima u Italiji i u Hrvatskoj, omjeru etničkih snaga u Istri, socijalnom sastavu pučanstva, stepenu njegove kulture i nacionalne svijesti. Nema sumnje, da su se istarski Talijani pokazali mnogo napredniji i politički zreliji od Hrvata. I kod talijanskoga građanstva, pretežno liberalno nastrojenoga, bilo je konzervativnih skupina. No napredniji građanski elementi bili su prožeti sviješću o svojim interesima i imali su jasne ciljeve. Oni su se borili za talijanstvo u Istri, i kako nisu mogli poreći da su Talijani manjina u zemlji, oni su se za svoju prevlast borili u ime toga što su oni, kako su tvrdili, jedina prava autohtona narodna skupina, borili se u ime svoje prošlosti i kulture.

Kod Hrvata i Slovenaca pojavljuju se tek prvi proplamsaji nacionalizma. Kao predstavnik hrvatske nacionalne misli nastupilo je hrvatsko malograđanstvo istočne Istre; budući da je ono bilo malobrojno i slabo, njegovi nacionalni nastupi su pojedinačni, nedovoljno povezani i izraziti. Ne iznenađuje, što je isticanje »austro-ilirstva« nasuprot hrvatstvu naišlo na pristaše kod Hrvata istočne Istre. Skupina Slavena u Trstu, sastavljena od pripadnika gotovo sviju slavenskih naroda u Austriji, imala je mutne predodžbe o pravim interesima Slavena, i u tom su pogledu ideje Slavena u Trstu samo u malom slika tadanjega stanja i raspoloženja velikog dijela Slavena u Austriji.

Uza svu složenost odnosa u Istri 1848. i različite faktore, jasno je, da su već 1848. i 1849. godine izbile nacionalne protivštine, napose između Talijana i Hrvata; one su izbile po nuždi događaja i društvenog razvitka. Suvremeni talijanski intelektualci nisu vjerovali, ili, što je možda točnije, nisu mogli dopustiti, da dođe do političkog razmimoilaženja između njih i Hrvata. Oni su smatrali, da će položaj Talijana, premoć jezika i kulture toliko djelovati na Hrvate i Slovence, da će im se ovi sami od sebe prikloniti i postepeno utonuti u talijanstvo. Hrvate i Slovence su naprosto smatrali nesposobnima da izgrade svoj narodni lik i stoga nisu bili skloni, da bilo kakav znak nacionalne svijesti istarskih Hrvata shvate kao pojavu u sklopu društvenog zbivanja u zemlji i kao dokaz povezanosti s narodnim zaleđem, nego su takve pojave tumačili kao posljedicu izazvanu umjetnim načinom, tuđim utjecajem, samo zato da se okrnje talijanski nacionalni interesi, da se poremeti »prirodan tok događaja«, razumije se, tok događaja u pravcu izgrađivanja talijanske prevlasti.

Samo pogrešno tumačenje društvenog zbivanja može u hrvatskom nacionalizmu u Istri, koji se 1848. i 1849. pokazao u svom početnom obliku, vidjeti pojavu izazvanu djelovanjem propagande austrijskih službenih krugova, ili propagande, koja se uvlačila iz Hrvatske, da bi se nametnula talijanstvu.

Ne može se poreći, da su austrijske vlasti mislile na to, da se posluže istarskim Slavenima protiv njihovih susjeda Talijana, ako bi došlo do nemira u pokrajini. Austrijske vlasti računale su na konzervativnost Hrvata i Slovenaca i njihovo neraspoloženje prema talijanskom liberalnom građanstvu; rezolucije, obje lovranske i kastavska, pa i ona voloska, odišu lojalnošću, pokret na otoku Lošinju, da i to spomenemo, bio je uperen protiv liberalca dra Vidulicha, i, kako Luciani kaže, Vidulichu se spočitavalo, da je republikanac. No po držanju austrijskih vlasti u Istri 1848. i 1849. ne može se objasniti pojava hrvatskog i slovenskog nacionalizma u Istri u njegovu začetku, jer je on ponikao iz dubljih uzroka, jednako kao nacionalizam na slavenskom jugu, u Italiji ili u bilo kojoj drugoj zemlji. Ni poticaj iz Hrvatske, ako se već govori o poticajima, ne bi mogao naći odjeka, da u samoj Istri nije bilo uvjeta za to i da nije bilo nekoga tko će te poticaje prihvatiti. Ako se istarskim Talijanima činilo, da je veza s Hrvatskom umjetna, moglo je to biti zato, što je Hrvate u Istri politička granica dijelila od Hrvata u matičnoj zemlji. Međutim, već je tada trebalo biti jasno, da politička granica ne može prekinuti unutarnju, organsku vezu između hrvatskog ogranka u Istri i njegova narodnog zaleđa, kao što nije prekinula ni veze istarskih Talijana s drugim Talijanima; najmanje je to moglo biti u vrijeme, kad je pitanje cjelokupnosti i političkog i kulturnog jedinstva postalo za svaki narod osnovna težnja.

Istina, hrvatsko i slovensko seljaštvo u Istri ne dolazi još politički do izražaja, ali ono nije ravnodušno prema svojem položaju, pa se u nekim krajevima buni protiv feudalne gospode, a općenito očekuje nakon revolucije olakšanje svojega stanja. Nacionalne svijesti pokazali su, koliko je poznato, samo Hrvati u istočnoj Istri, dok značaj oporbe protiv talijanske liberalne stranke u gradu Lošinju nije još sasvim jasan. Uza sve to su se već u razdoblju 1848. i 1849., ma kako to razdoblje bilo kratkotrajno, odrazile suprotnosti između hrvatske i talijanske nacionalne misli, između razvijenih i neizrazitijih težnja. Ispoljili su se sukobi i u priličnoj mjeri oblikovale ideologije, napose na talijanskoj strani.

Sve je upućivalo na to, da se Hrvati i Slovenci ni kasnije, u drugoj polovici XIX. st., ne će pomiriti sa stanjem, u kojem su se nalazili, da će predvodničku ulogu kod njih imati hrvatsko malo građanstvo i školovani seljački sinovi, i da će oni dati ideološki oblik težnjama Hrvata i Slovenaca. U novim odnosima, u drugoj polovici XIX. st., kada talijansko građanstvo sve više jača i i širi svoju prevlast, podiže se postepeno otpor hrvatskih i slovenskih seljaka i pretvara se u pokret s nacionalnim obilježjem. Od 1860. do 1914., kad je izbio prvi svjetski rat, nacionalni sukobi u Istri rastu do teških sukoba. Kad se događaji u Istri 1848. i 1849. promatraju s te strane, jasno je, da su oni bili samo navještaj i predigra potonjih nacionalnih borba.

S U M M A R Y

When the Napoleonic wars ended, Austria possessing already the middle and eastern parts of Istria, came in possession of the whole Istrian Peninsula as well as of the Islands of Quarnero—Krk, Cres and Lošinj. The so enlarged Istria formed together with Triest and the province of Gorica, in the south of the Austrian Monarchy, the so called Austrian — Illyrian Coastland with the capital Triest.

In Istria where the Croats, the Slovenes and the Italians lived as small branches of their peoples there came to national struggles between the Italians on one side and the Croats and the Slovenes on the other side.

The Istrian historiographers were interested, among other problems, in the question of the origin of these struggles. The Croat Vjekoslav Spinčić brought the time of the origin of the national struggle in Istria in connection with the Revolution in 1848, but he did not explain the struggle itself on base of social changes and actions in Istria and in general in Austria. The Italian Bernardo Benussi, the most distinguished representative among the Istrian historiographers, observed the Italian National Movement in Istria as the rebirth of the Italian nation, whilst the origin of the Croatian and the Slovenian National Movement, he attributed to the activity of the Austrian official circles and to the influence of nationalism in Istria's neighbouring countries Croatia and Slovenia. He stated specially that the Croats and the Slovenes were spurred on to resistance in 1848 and later by the Austrian authorities with the intention to suppress the efforts of the national-conscious Italians.

The Socialist Angelo Vivante was the first one who attempted to give a deeper explanation of the political and national antagonism in Istria by studying the class-relations.

Nevertheless it remains of interest to show by means of analysing the social relations in Istria and the events during the Revolution in 1848 how it came to an outbreak of national discords.

On base of statistics of 1846 in Istria there were 134.455 Croats, 31.995 Slovenes and 60.000 Italians. The Italians however, although a minority, had as citizens, according to their economic and cultural state advantages over the Croats and the Slovenes who were peasants and in East Istria only small citizens. Because of that reason the Italians were more national-conscious during the Revolution than the Croats and the Slovenes, and the prevailing part of them strove for the unification with their people on the Apennine Island.

At the elections for the Constitutional parliament in Vienna in June 5. and 17., 1848, the Italians elected four deputies while the fifth deputy, elected in Istria, was a Croat.

The main effort of the Italian deputies was to introduce in the province, except in one district, in public affairs, as the official tongue, the Italian language, being used already in judicial proceedings. This effort of the Italian deputies was before all on account of the German language, because the Croatian and the Slovenian languages were used neither in administration nor at the court of justice.

The petition in this sense made by the Italian deputies on 30. 8. 1848 to the Minister of Inner Affairs, was rejected on 15. 12. 1848 with the explanation that the Italians have the right to use their language in public affairs, but their language cannot be imposed upon the Slavs who are the majority of the population in the province.

In opposition to the efforts of the Italian citizens, the attempt of the Slavs came also to expression, specially by a part of the Croatian small citizens in East Istria. There were several reasons for it. Firstly the endeavours of the Italian deputies that the Authorities acknowledge Istria for an Italian province; further the fact that the Croats who were in a special state-community with the Hungarians, claimed through their Parliament, in June, in Zagreb the unification of the Croatian and other countries in the Slavic-South.

On base of the historical principle they demanded the annexation of East Istria and the Quarnero Islands to Croatia; meanwhile unofficial Croatia was of opinion that all Istria ought to enter into the frame of the Croatian and the South-Slavic Community in the south of the Monarchy. Thereupon the Croatian deputy of Istria, himself, appealed on 27. 11. 1848 to his electors asking them to decide in favour of the unification with Croatia.

In these circumstances the Community in Lovran in East Istria rejected in a resolution of 14. 12. 1848 the claims of the Italian deputies to introduce the Italian language in public affairs, and so to proclaim Istria for an Italian province. At the same time they demanded the separation of East Istria from Triest, and because of national and economic reasons, her annexation to Croatia.

Some people from the small town Volosco also in East Istria, protested at the end of 1848 against the claims of the Community in Lovran, demanding that Istria should remain in the frame of the Austrian Coastland, because of her economic relations with Triest. They accepted also the Italian language, although they professed to be Slavs. Besides Lovran, the Community of Kastav also demanded on 4. 1. 1849 the annexation of Istria to Croatia, and the Community of Lovran on 15. 1. 1849 even repeated their demand for the unification with Croatia, still more decidedly, making at the same time the allusion that all Istria belonged to Croatia.

With reference to the statement of the Minister of Inner Affairs the Community of Kopar applied on 15. 1. 1849. to the other communities of former Venetian Istria to declare themselves in favour of the Italian language and Italian Nationality and to gain over to this purpose the Slav subcommunities; this, as it is stated, proved to be successful.

Meanwhile the imposition of the Constitution in Austria, proclaimed in March 1849, meant the liquidation of the achievements struggled out in the Revolution. The short political activity in 1848-49 revealed the oppositions existing already at that time between the expansive efforts of the Italian citizens and the resistance of the Croatian small citizens.

These oppositions grew out of the social and ethnical relations in Istria in the first half of the 19. century, naturally, influenced by other factors also, the Revolution in Austria and the National Novements in Italy, Croatia and Slovenia.

Therefore it is incorrect to explain the manifestation of the Italian nationalism in Istria as an organic occurence connected with the movement at the Apennine Peninsula and at the same time to try to explain the National Movement of the Istrian Croats and Slovenes as a result of the intentions of Austrian authorities and the propaganda brought in from the neighbouring countries — Croatia and Slovenia.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA II 1949 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*
Naklada 3.500 primjeraka
26 štampanih araka
Tiskanje dovršeno 8. I. 1950
u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske
Zagreb, Frankopanska 26

45137